РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
... А.С.ПУШКИНА

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

№ 47 (18167)

2012 чылдың апрель 26, четверг

Садар өртээ 5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ЭРТКЕН ДӨРТ ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

(Российаның Президентизи Д.А. Медведев 2012 чылдың апрель 24-те Күрүне Чөвүлелиниң калбак хуралынга бодунуң отчедун кылган)

– Ийи неделя эртерге-ле, Рос- я Федерациязының Президентизи рүн эргелерим доостур — деп, эгезинде чугаалаан. — Бистиң ити ажылывыстың баштайгы ннелдерин декабрьда Феде- лдыг Хуралга кылган Айытка- нга таныштырган мен. Чоокку лир үеде кылыр ажылдары- стың мурнады шиитпирлээр тырыглары база ында кирген. зак Даргазын томуйлаарының рудулгазының үезинде ол ннар Күрүне Думазынга база туп келир.

Каш чыл бурунгаар мен бөдүүн гаш кижи бүрүзүнге билдингир алды — хосталга дугайында алды илередип турган мен. Ону соонда дыка хөй кижилер алтап турдулар: чамдыктары ел-биле, өскелери хосталганы дың чоп, кайыл дээн хевирлиг елел-биле. Шынап-ла, хостал- е чүткүл — кижиге улуг ужур- алыг айтырыг.

Ынчангаш чамдык кижилерниң сияның чонунга хосталга херек деп турары элдептиг болуп р, олар хосталгага деңнээрге, м-чурум, турум чорук болгаш даа болуру билдингир чүүлдер х деп турар. Россияны хостуг дыралга чурттап шыдавас я деп турары дорамчылал- . Бистиң кижилеривиске кул уру, кандыг-бир кижиниң нга кирери дег аарышкылыг чок. Национал хосталгага аш боттуң тускайлаң чоруун алаарынга чүткүл бистиң чур- стуң төөгүзүнге чырыткылыг нарны ажыдып, орус чепсек- орус угаанның, орус аажы- ың тиилелгелери болуп, чаңгыс е он-он аңгы-аңгы чоннарны штырган.

Ындыг болганда хосталга шуп- жа херек дээрзи маргылдаа Келир үениң хааны Александр н дагдыныкчызы Александр реевич Жуковский: "Хос- га ынак бол... Хосталга бол- корум-чурум — чаңгыс чүүл- деп бижээнин сагындырайн. у-чурум чок чорук, күш дө- иннери, ядыы-түреңги байдал лерниң хосталгазын казып, ы дорамчылап турар. Кижи ү төлептиг амыдыралды кү- болгай, бодунуң кадыкшылын глаарын, бүзүрелдиг болу- эскелерге дузалаарын бодап р. Ядыы чорук, экономиктиг даңгай амыдырал, коррупция, назын — бистиң хосталгавыс- ол дайзыннары бо.

нчангаш кризистиң баштайгы ындан чонувусту камгалап анывысты, улустуң массалыы- ядараар чоруун болдур- высты улуг чедиишкин деп р мен. Оон туржук он-он он өг-бүлелерниң амыдыра- н деңнелин бедидеринге лдарны тургустувус. Чүү-даа турар болза, бистиң чур- тувустуң экономиказы багай эвес темпилер-биле бедип турар, бо чылын инфляция дыка куду болганын сагындырайн: сөөлгү 12 ай дургузунда 4 хуу болган, а эрткен чылын ооң деңнели 6 хуу ажып турду.

Ядыы чоруктуң албан-езузу-биле санааны сөөлгү ийи чылдың деңнели амгы үениң Российазының төөгүзүнде эң куду болуп турар. Ылаңгыя хөй уругларлыг өг-бүлелер ядыыларга санадып турар. Ындыг байдалды болдурбас херек, ону келир үедеги ажылга кол чүүл кылдыр тургузары чугула.

Улуг назылыг кижилерниң чединмес чоруун болдурбас дээш хөй чүүлдерни кылган бис. Амгы үеде чурттуң бүгү регионнарында оларның орулгазы амыдырап-чурттаарының эң биче деңнелинден бедик орулганы ап турарлар. Ажылдап турарларның ортумак шалыңындан пенсионерлерниң орулгазының деңнели 40 хуу көвүдээн. Каш-ла чыл мурнунда мындыг байдал тургустунар деп кым бодааныл, миннип көрээли. Ындыг турбуже ону безин ам-даа эвээш деп санап турар бис.

Бистиң амыдыралывыс болгаш келир үевисти тургузар кижилерниң, олар дээрге эмчилер болгаш башкылар-дыр, орулгаларын бедидер курлавырларны тып алган бис. Ниитизи-биле чуртта эмчилерниң болгаш башкыларның шалыңы экономика талазы-биле ортумак деңнелче чоокшулай берген. Ол эки, ынчалза-даа ам-даа бурунгаарлаар апаар.

Ядыы чорукту ажып эртери-биле чергелештир ортумак деңнелдиг кижилерниң амыдыралының деңнелин улам бедидер сорулга амгы үеде салдынып турар. Оларның дугайында уттур эргевис чок. Бодунуң акша-хөреңгизин уругларының өөредилгезинче үндүрүп, бодунуң мергежилин бедидеринче чарыгдап, медицинаның шынарлыг дузазын алырынче углап, чуртталга айтырыын шиитпирлеп турар кижилерни билип турар бис. Ол бүгү чүүлдер чиик өртектиг болгаш чедингир болур ужурлуг.

Айыттынган сорулгаларны чедип алыры-биле экономиканы чаартыры, ооң технологтуг чаартылгазын чорудары, өөредилгени болгаш эртемни, үлетпүрнү болгаш көдээ ажыл-агыйны амгы үениң деңнелинче үндүрери чугула. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң кара чаңгыс аргазы ол, ону чедип алырга хамаатыларның, компанияларның болгаш күрүнениң орулгалары өзер.

Российаның экономиказын чаартыр талазы-биле бистиң күжениишкиннеривис халас барбаан дээрзин сан-чурагайлар бадыткап турар. Кол капиталга инвестициялар кризис соонда деткерлип келген, хар

темпизи эрткен чылдаазынга бодаарга, 10 хуу өскен. Мурнады шиитпирлээр адырларда, ылаңгыя көдээ ажыл-агыйда, өзүлде темпизи чылда 7 хуудан эвээш эвес өзүп турарын көрүп тур бис.

Амгы үениң экономиктиг политиказы экономиктиг хосталгага болгаш сайгарлыкчы эгелээшкиннерге бүгү байдалдарны тургузар ужурлуг. Чаа Чазак бодунуң ажыл-чорудулгазынга ону барымдаалаар боор. Ол чорук сайгарлыкчы чорукка күрүнениң болгаш ниитилелдиң хамаарылгазын өскертирин ооң негээри чугаажок. Бо талазы-биле байдал ам-даа нарын дээрзин чугаалаар апаар. Экономиктиг шиитпирлерни хүлээп ап турар үеде күрүнениң удуртулга болдурары беш принцивин адап көрейн.

Бирээде. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы, сайгарлыкчы салымчаяанны хөй-ниитиниң чугула эртинези кылдыр көөр херек.

Ийиде. Күрүнениң экономикаже холгаарлаашкыны эң биче болгаш көскү болур ужурлуг.

Үште. Өнчүнүң кайы-даа хевириниң организацияларынга эрге-хоойлу камгалаар органнарның туружу чөптүг болур. Оларның шуптузу дең кылдыр камгалаттынар. Административтиг болгаш күш дөгээр аргаларны ажыглап, демисел чорударының практиказын каар херек.

Дөртте. Башкарылганы делегей деңнелинге чижилгелиг байдалга чорудар.

Беште. Хевирлеп тургуузушкунга сонуургалдыг бүгү ниитилел киржир.

Чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруун болгаш амыдыралын база кадыкшылын камгалаарын ханды-

карар, аңаа киржир ужурлуг дээрзинге сарыылдыг кижи чөпшээрежир. Сайгарлыкчыларга-даа, инвесторларга-даа эң улуг чугула айтырыг — албан-дужаал ээлээн чамдык кижилерниң экономиктиг ажыл-чорудулгаже кайы хамаанчок холгаарлаары, хамаатыларны, ооң иштинде сайгарлыкчыларны камгалаар хүлээлгелиг эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчыларының хоойлуга чөрүшкек хөделиишкиннери болуп турар.

Бо айтырыгларын шиитпирлээри-биле кол үш угланыышкын-биле ажылдаар херек.

Бирээде, күрүнениң экономикаже холгаарлаар чоруун моон соңгаар-даа кызырар. Каш ай болгаш күрүнениң контролюнга турар компанияларның даңзызын парлаар бис. Ооң соонда улуг-улуг компанияларны Чазактың контролюнга турарының ажыының барчогун хөй-ниитизи-биле чугаалажыр. Ооң-биле чергелештир күрүне компанияларының хуу компанияларны "базып кааптар" чоруун болдурбас херек. Кандыг-даа барааннарны бүдүреринге болгаш ачы-дузаны чедиреринге күрүне инвестицияларын салырының ажыктыын хөй-ниитиге чугаалажыр болгаш бадыткаар херек. Ол-ла арганы экономиктиг ажыл-чорудулганы башкарар талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының органнарының хүлээлгелеринге ажыглаары чугула. Ол хүлээлгелерни эрге-чагырганың регион болгаш муниципалдыг деңнелинче дамчыдар апаар.

Ийиги угланыышкын — күрүне башкарылгазының, контролюнуң болгаш хайгааралының көскү чоруун бедидери. Хамыктың мурнунда ол микроэкономиктиг башкарылгага хамааржыыр. Үндүрүглерни улгаттырар барымдаа бисте чок дээрзин дораан чугаалаайн. Айыттынган программаларын күүседиринге өске аргалар болгаш дөстер бар, хамыктың мурнунда бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидери-биле холбашкан айтырыг-дыр.

Экономиктиг политиканы дээштиг чорударынга болгаш бюджет сагылга-чурумун бедидеринге бюджеттиң чедишпес кезээниң болгаш өрениң эң улуг хемчээлин тодарадып турар бюджет дүрүмүн ажылдадып эгелээри эргежок чугула.

Үшкү угланыышкын. Ол дээрге бедик бүдүрүкчүлүг миллион-миллион ажылдаар олуттарны тургузары-дыр. Ол планның дыка хөй кезии тургустунган. Чамдыктарын чаа-ла дугуржуп турар. Мурнуку чылдарда аазаан чүүлдеривистиң шуптузун күүседир бис. Ол дээрге авиакосмос адырын, судно тудуушкунун сайзырадырының программазы, автомобиль тудуушкунунуң амгы үедеги индустриязы, фармацевтика, көдээ ажыл-агыйның бар аргаларын долузу-биле ажыдары, а ол ышкаш информастыг технологияларга, логистика схемаларынга, бойдус курлавырларын болбаазырадырынга артык аргаларывысты ажыглаары болур.

Бо планнарның күүселдезин чижилгеге кирҗир рынокту тургусканын барымдаалап чедип алыр бис дээрзин дораан чугаалаайн. Амгы үениң чижилге принциптерин шиңгээдип алырының үлегерин күрүне боду көргүзер, федералдыг чаа контракт системазын дарый ажылдадыр ужурлуг. Ол система күрүнениң контролюнда компанияларның садыглаашкынын хаара тудар.

(Уланчызы 2-ги арында).

Ш. КАРА-ООЛ: «ХАМААТЫ БЫЖЫГ НИИТИЛЕЛ ТУРГУСТУНГАН»

Апрельдиң 24-те Москвага, Улуг Кремль Ордузунуң Георгий залынга Россияның Президентизи Дмитрий Медведев Күрүне чөвүлелиниң калбак хуралын эрттирген. Аңаа Россия Федерациязының Чазааның кежигүннери, регионнарның удуртукчулары, Дээди судтарның даргалары, РФ-тиң Президентизиниң администрациязының удуртукчулары, Күрүне Думазының болгаш Федерация Чөвүлелиниң даргалары, хөй-нииити ажылдакчылары, бизнестиң төлээлери киришкен. Дмитрий Медведевтиң медеглээни-биле, чуртту башкарып орар Президент болганда ол бистиң чуртувустуң хөгжүлдезиниң идеологиязынга хамаарыштыр бодунуң туружун илередири чугула дээрзин айыткан.

Күрүне чөвүлелиниң хуралынга киришкен Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Дмитрий Медведевтиң саналдааны Россияның экономиктиг хөгжүлдезиниң хевирлээшкининиң чаа принциптерин деткээн. "Сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы хөй-нииттиниң үнези деп көрбес болза,чурттакчы чоннуң экономиктиг идепкейжи чоруун сайзырадыры болгаш экономиканы ниитизи-биле хөгжүдери болдунмас» — деп, Шолбан Кара-оол тайылбырлаан. Күш ажыглаарының чижилге демисели чүгле экономиканың хөгжүлдезинге чүгле моондак болурдан аңгыда, ниитилелдиң хамаарылгаларынга багай салдарны чедирер. Бизнестиң күрүнеге болгаш ниитилелге хамаарылгазы-биле дөмей, бизнеске хамаарыштыр күрүне ажыл-чорудулгазы ажыт-чажыт чок болур ужурлуг. Ону чедип алыры экономиктиг шөлдүң оюнунуң дүрүмнерин хевирлээринге хамааты ниитилелди кииріштиргенинден хамааржыр".

Россияның Президентизи "Ажык Чазактың" системазын хевирлээринче онза кичээнгейни углап турары билдингир, ол дээргеле күрүнениң эрге-чагырга органнары-биле хамааты ниитилелдиң аразында доктаамал информациялыг орнажылганың механизмнерин тургузары-дыр.

Тываның Баштыңының саналы-биле Россияның Президентизи Дмитрий Медведев российжи ниитилелдиң медерелин инновациялыг технологияларның шиңгээдилгезинче угландыргаш, үндезини-биле өскертип шыдаан.

"Бөгүн чурттуң экономиказы, регионнарның амыдырал-чуртталгазы бедик технологияларның ажыглалы чокка болдунмас, ооң иштинде медицина, социал адыр, культура. Медведевтиң деткээни күрүнениң болгаш муниципалдыг ачы-дузаны электроннуг хевирже шилчиткени хамааты биле ниитилелдиң аразында хамаарылгаларның үндезин өскерилгелерин болдурган. Россияның принципиалдыг чаа деңнелче хөгжүлдезиниң байдалдары тургустунган" — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Оон аңгыда Россияның аңгы-аңгы регионнарының амыдырал-чуртталгазының шынарының көргүзүглериниң ылгалын ажып эртери чугула дээн Дмитрий Медведевтиң сагындырыын Тываның Баштыңы база чүүлдүг деп санап турар. Чаңгыс чурттуң хамаатыларының хөгжүлдеже амыдыралының байдалы болгаш күш-шыдалы ам бо хүнде ышкаш эмин эрттир ылгалбас ужурлуг дээрзин Россияның Президентизи демдеглээн.

Шолбан Кара-оолдуң санал... биле чөптүг чылдагааннарның ... жуундан бедик дотацияда реги... нарның экономиктиг күш-деңгел... ажыдарынга дуза кадары чугул...

Экономиктиг шиитпирлер ... лээп алырда күрүнениң удурту... болдурары беш принциптер... Россияның Президентизи Күрү... чөвүлелиниң хуралынга адаан... сагындырып каалы.

1.Сайгарлыкчы ажыл-чор... дулга, сайгарлыкчы салым-чаяа... ны чүү деп-даа эвес, а ниитилел... эң кол үнелиг чүүлү деп кө... ужурлуг. 2.Күрүнениң эк... номикаже холгаарлаашкыны хер... боорда көскү, ажыт-чажыт ч... болур ужурлуг. 3.Хуу өнчүн... кандыг-даа хевириниң орг... низацияларынга хамаарышт... эрге-хоойлу органнарының туру... тала тыртпас болур ужурлу... 4.Таарыштырылга делегей деңн... линге чижир күш-деңгелдиг бол... ужурлуг. 5.Оюннуң дүрүмнер... хевирлээринге бүгү сонуургал... ниитилел киржир ужурлуг.

ЭРТКЕН ДӨРТ ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Чаартылга Россияның технология талазы-биле мурнакчы чурттар-биле быжыг харылзаазындан чедип алдынар деп санаар мен. Ынчангаш бистиң бо айтырыг талазы-биле даштыкы политиктиг стратегиявысты эде ажылдап кылдывыс, Бүгү-делегейниң Садыг организациязынче кирген ужурувус-даа ында, чүге дээрге партнерларывыстың технологтуг болгаш материалдыг курлавырларын билип алыры биске чугула болгай. Ону чедип алыр-даа бис.

Россияның, Казахстанның болгаш Белоруссияның Каайлы эвилелин тургусканын улуг чедиишкин деп санаар мен. Ооң уламындан рыногувусту көскүзү-биле калбартывыс, садыглаашкынга болгаш инвестицияларга сонуургалдыг чорукту бедиттивис.

Улам бурунгаарлаар херек, дүрген шимченири, сонуургалдыг өске-даа чурттарны Каайлы эвилелинче хаара тудары чугула. Евразияның чаа эвилели делегей рыногунга улуг салдарлыг апаар дээрзинге бүзүрээр мен.

Чепсектиг Күштерниң чаартылгазы болгаш чепсегленииишкинниң улуг хемчээлдиг күрүне программазын күүседири чоокку чылдарда дарый шиитпирлээр айтырыывыс болур. Профессионал армияже шилчилге дугайында эргежок чугула шиитпир хүлээп алдынган. Беш чыл эрткенде шеригже келдиртирлерниң саны кызырлыр, а керээлиг албан эрттирерлерниң саны чогумчалыг деңнелче үнер — 400 муң ажыг кижи болур.

Экономиканың чаартылгазы, эрге-чагырганың ажык болгаш харыысалгалыг чоруу база бир чугула айтырыгга — бистиң хамаатыларывыстың хосталгазынга болгаш айыыл чок чоруунга айыылды болдурар системалыг коррупцияга удур демиселге улуг дузаны чедирер. Маңаа кыйгырыглар үндүрүп тургаш, чүнү-даа чедип ап шыдавас бис, чүге дээрге улуг арга-шинектиг болгаш эки чепсегленген удурланыкчылар биске удур туржуп турар. Коррупцияга удур дайынны чарлаан бис, оон черле ойталавас бис. Хамааты ниитилел-биле демнежип алгаш, коррупцияның кандыг-даа фактыларынга удур эптеш чок чорукту тургускаш, ынчан коррупцияны тиилээр бис.

Коррупцияны, хожудаңгай болгаш чединмес чорукту чүгле үстүнден айтып тургаш, ажып эртери болдунмас деп чүвени билип тура, бистиң политиктиг системавысты сайзыраткан, демократиявысты быжыглаан бис. Массалыг информация чепсектерин бүгү партияларның деңажыглаарын, соңгулда участоктарының техниктиг эде дериишкинин, Күрүне Думазынга соңгулдаларга шаптараазыннарны эвээжедирин хандырарының эгелекчизи болган мен. Хемчээлиниң талазы-биле 20 чыл дургузунда көстүп көрбээн политиктиг реформаны бо чылын боттандырар бис.

Партияларга деткимче болур дыка хөй хоойлуларны 2004 чылда хүлээп алган бис дээрзин сагындырайн. Губернаторларның дорт соңгулдаларын база солуп кааптывыс. Ынчан ол эргежок чугула хемчеглер турган. 90 чылдарның анархиязындан болгаш олигархтарындан арткан политиктиг система турум эвес, кадыкшыдылга негеттинип турган. Ол ажылдар бодунуң сорулгазын күүсеткен, сепаративчи хөөннер чайлаттынган. Улуг-улуг партиялар регион парламентилеринге фракцияларын тургузуп алыр аргалыг болган. Ооң уламындан партиялар харыысалгалыг апарган. Система турумчаан.

Турум байдал шимчээшкин чок, таптаашкынныг чорукка чедирер болгай. Ам чүнү канчаарыл, ол-ла хевээр турар бе? Оон-даа ажыктыг сайзыралче шилчиирин үе негеп келген, ооң иштинде политикага хамаатыларның дорт киржилгезинче. Ооң уламындан губернаторларның дорт соңгулдалары, партияларны хостуу-биле бүрүткээри, парламент соңгулдаларының чаа чуруму көстүп келген болгаш ниитилелде политиктиг культураның элээн бедик деңнелин бадыткаан. Демократия багай сөс эвес апарган, ооң ат-алдары бедээн.

Маңаа чаа тургустунуп турар "Ажык Чазактың" ролюн улуг деп санаар мен. Күрүне эргелеп-башкарылгазының болгаш кадр политиказының системазын сайзырадырының, чижилгени болгаш сайгарлыкчы чорукту сайзырадырының, коррупцияга удур демиселдиң талазы-биле чугула саналдарны ажылчын бөлүк белеткээн. "Ажык Чазак" — ол дээрге, чамдык хүндүткелдиг эштерге эвес, бүгү кижилерге ажык система-дыр.

Бисте чоргаарланыр ужурлуг бир барымдаавыс бар, ону чугаалавайн барып шыдавас мен. Эрткен чылын Россияга чурттакчы чоннуң саны бир дугаар кызырылбаан, а мурнуку чылдарда дыка эвээжеп келген болгай. Бистиң чуртувуста чаштарның саны немешкен. 2006 чылдаазынга деңнээрге, эрткен чылын төрүттүнген чаштарның саны 20 хуу хөй болган. Амгы үеде Россияда беш хар чедир чаштарның саны 1 миллион кижи хөй болган. Кайгамчык түңнел.

Өзүп төрүүр чоруктуң санының өзүп турары дээрге, ада-иелерге сезиглел чок байдалдарны тургусканының барымдаазы-дыр, олар уругларын кижизидеринге, өөредиринге күжү болгаш акша-хөреңгизи четчир, өзүп келгеш, олар ниитилелге төлептиг черни ээлээр, берге байдал тургустунуп келзе, күрүне дузаны көргүзер деп бүзүрелдиң тургустунганы ол.

Бо дээрге чүгле баштайгы базымнар-дыр дээрзин чугаалаайн, шиитпирлээр айтырыглар моон-даа хөй. Тус-тус национал төлевилелдерни ажылдап кылырынга киришкен бүгү кижилерге өөрүп четтирдим. Чедип алдынган чедиишкиннер бистиң чуртувуска онза чугула. Ам-даа оожургаар эргевис чок. Бистиң уругларывыс кадык-шыырак, эртем-билиглиг, угаан-сарыылдыг, энергиялыг, чуртунга ынак болзун дээш бүгү чүүлдерни кылыр бис.

Чоокта чаа аныяк талантыларны илередип тыварының болгаш сайзырадырының концепциязын бадыладым. Ол документиге үндезилээш, эрге-чагырга органнары тодаргай программаларны ажылдап кылыр болгаш күүседир ужурлуг. Кол сорулга чүл дээрге, чаш уруг бүрүзүн ниитилелдиң болгаш күрүнениң төвүнге тургузары, бодунуң салым-чаяанын ажыдар аргалыг болурун чедип алыры.

База бир чугула сорулга кадык камгалал болгаш өөредилге системаларынга профессионалдарның чаа салгалын белеткээри болур. Ол сорулгаларга дыка хөй акшаны тускайлаан, ам-даа тускайлаар. Чоокку үеде чүс-чүс муң специалистерни ол адырларга белеткээр ужурлуг бис. Бо нарын айтырыг, ынчалза-даа шиитпирлээр бис. Ынчангаш Россияның университеттеринге чугула мергежилдерниң специалистерин чаа стандарттарга дүүштүр белеткээр. Маңаа Ада-чурттуң специалистерин, ооң иштинде даштыкыга белеткел эрткеннерни, даштыкы специалистерни хаара тудары чугула. Оон аңгыда дыка хөй башкыларны болгаш эмчилерни өөренип алыры-биле катап оон чаныып келир кылдыр өске чурттарже чорудар бис.

Чугаамны доозуп тура, күрүне эрге-чагырга органнарының дээштии кандыг көргүзүглер талазы-биле үнелеттинер ужурлуг дээрзин санап көрейн.

Бирээде, Россияга кижиниң ортумак назыны алды чыл эрткенде, эвээш дээрге-ле, дөрт чылга узаар ужурлуг. 2018 чылда ортумак назынны 75 харга чедирер арга бисте бар. Кижилер хөй чыл чурттаар болза, бүгү адырларда бистиң чедиишкиннеривистиң бары ол болур.

Ийиде. Орулгалары амыд... рап-чурттаарының эң биче де... нелинден куду болуп турар ө... бүлелерниң үлүү 10 хуудан бедиве... ужурлуг, Россияның өг-бүле... рiниң дыка хөй кезииниң ки... бүрүзүнге онаажтыр орул... ортумак аңгының бааза бай... лынга деңнежир апаар.

Үште. Россияга бизнес чор... дарының эптиг чоруу делегей... амгы үеде 120-ги черде тург... ныңдан, адак дээрге, 40-ги чер... четкен турар ужурлуг.

Дөртте. Россияга 25 миллион... дан эвээш эвес ажылдаар олут... тургустунар ужурлуг, олар бүд... рүкчүлүү чавыс ажылдаар олут... тарны солуур, регионнуң сайзыра... лынга көскү салдарны чедирер. Ажыл чок чорукту дыка кызырап, ону эң бичии деңнелге — 5 хууга чедирер. А күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүдүн чартык — ийи катап өстүрер.

Беште. Россияның бештен эвээш эвес университеттери делегейде ат-алдарлыг өөредилге черлериниң санынга кирер ужурлуг.

Алдыда. Россияның өг-бүлелериниң хөй кезии боттарының чуртталга байдалдарын 15 чылда бир катап экижидер аргалыг болур.

Чедиде. Электроннуг технологиялар талазы-биле делегейниң сураглыг он чурттарының аразынга Россияны киирер.

Бир эвес кызымаккай, ажыкчарлыг, дугуржулгалыг ажылдаар болзувусса, бо сорулгалар чедип алдынар.

Эрткен чылдарда мээң-биле кады ажылдап келгеннерге өөрүп четтиргенимни база катап илередийн. Силерниң бедик мергежилдииңерге, ажык сеткилиңерге, ниити херекке шынчы бараан болуруңарга база катап бүзүреэн мен. Хөй чүүлдерни кылган бис. Бистиң ниитилеливис улам ажык, улам чедиишкинниг апарган. Силерге четтирдим!

Отчетту кызыра очулдурган

«Дидир-дидир» чугаалар

КОРГУП-СҮРТЭЭР БАРЫМДАА ЧОК

«Тывага апрель 26-да күштүг чер шимчээшкини болур", "Күске-күжүген, узун-курттар үңгүрлерин каггаш, өскээр көшкен, ол дээрге бир-ле багай чүүлдү оштап турарлары ол", "Бай-Тайганың бажынга, дээрге кызыл хан өңнүг ужуп чоруур улу көзүлген", "Мөңгүн-Тайганың шыпшыынга херээжен кижи кыпсынчыдыр ыглап турган" дээн чижектиг чон аразынга "дидир-дидир" чугааларның соонда республиканың чурттакчылары дүвүрелге алзып, ында-мында ажы-төлүнче, дөргүл-төрелинче телефоннап, "ынча дидир, мынча дидир" деп дамчыыр чугааларны тараткаңының түңнелинде чон аразынга элээн нарын байдал тургустунган.

Кызыл хоорайның хөй аал ...урттаар каът бажыңнарның чам...дык чурттакчылары оран-сава...ындан көжүп чоруп турган тава...ылгалар безин бар. Маңаа ...амаарыштыр Тыва Республи...аның Чазааның Бажыңынга ...огуур албан черлериниң төлээ...лери массалыг информация ...елсектериниң ажылдакчылары-...иле парлалга конференциязын ...рттирип, республиканың чурт...такчыларынга тодаргай тайыл...ырларны берген. Аңаа Тыва ...еспубликаның экология болгаш ...ойдус курлавырларының яамы...ының сайыдының хүлээлге...лерин күүседип турар В.Д. Кара...л, Тыва Республика талазы-...ле онза байдалдар эрге-...лениң даргазының оралак-...ызы Т.У. Күжүгет, Тыва Рес-...публика талазы-биле онза ...айдалдар болгаш хамааты ...амгалалының агентилелиниң ...ректору Н.М. Монгуш, Россия-...ның Эртемнер академиязының ...ибирь талазында бойдус ...урлавырларын комплекстиг ...ингээдир талазы-биле Тывада ...нститиуттуң ажылдакчызы, эр-...иден К.С. Күжүгет база ооң ...оллегазы, биология эртемнери-...н доктору В.И. Забелин ...ришкеннер.

Виктор Допчааевич Кара-...л:

—Бистиң яамының ажылдак-...ары күске-күжүген көжүп ...уп турар деп чугааларның ...-мегезин хынаар сорулгалыг ...үшкүннерни кылган. Ооң ...нелинде кайы-даа девис-...рде дириг амытаннарга ха-...рыштыр бойдустуң дүрүм-...инге дүүшпес чүүлдер иле-...инмээн. Кайда-чүде бир кижи ...келерниң девидеп көжүп турганын көрген, ол хамааанчок, бир күскеден "интервью" ап турган дээрге, каткы келир чүведир ийин. Ынчангаш бо ужурутка чок "дидир-дидир" чугааларны тарадып, чон аразынга мөгүдээшкин тургузуп турар кижилерге меге азы шынга дүүшпес медээлерни тараткаңы дээш административтиг, харындаа кеземче херээнге оларның онаажып болурун сагындырып каайн.

Владимир Иванович Забелин:

— Бистиң институттуң тускай лабораториязының ажыл-чорудулгазы куштар болгаш өске-даа дириг амытаннар-биле (ооң иштинде хемирикчилер азы күске-күжүгеннер) холбашкан. Амгы үеде чон аразында чоруп турар күскелер дугайында "дидир-дидир" чугааларда кандыг-даа үндезин чок. Бо чазын хемирикчилерниң амыдыралында улуг өскерлиишкиннер чок. Эрткен чылын хайгаарал ажылдарының түңнелинде оларның саны көвүдээн деп чүүл бадыткаттынган болгай. Ынчангаш күске-күжүгенге чемиштиң чедишпейн барганындан олар бөлүглежип алгаш, ыңай-бээр шуужуп болур. Бөлүглежип алгаш, ыңай-бээр шууужары дээрге-ле оларның амыдыралында чаңчылчаан болуушкун ышкажыл. Мында кандыг-даа онзагай, кижи коргуп-сүртээр барымдаа чок.

Тимур Уларович Күжүгет:

— 2012 чылдың февраль 26-да болган чер шимчээшкининиң соонда сейсмологтуг байдал улуг өскерлиишкиннер чок [illegible]. Бо хүнге чедир 105 афтершок бүрүткеттинген. Черле ынчаш маңаа чугаалаксаан чүүлүм— сөөлгү үеде афтершоктарның саны эвээжеп, аразы база ырап турар. Ооң мурнунда чаңгыс хонук дургузунда 3-4 афтершок бүрүткеттинип турган болза, ам бүдүн неделяда 1 афтершок болганын демдеглээн. Оларның күжү база хүнден хүнче намдап, оожургап турар. Чоокку үениң сейсмологтуг болуушкуннарының дугайында баш удур медээлерни Россияның Эртемнер академиязының геофизиология салбырының эртемденнери тургузуп турар. Оларның санал турары-биле алырга, республикада амдызында улуг сейсмологтуг болуушкуннар болбас ужурлуг. Ынчангаш чурттакчы чонну ужур-утка чок чугааларга бүзүреп алгаш, коргуп-девидевезин диледим. А улус аразынга меге чугаалар тарадып, Интернет сайтыларга шын эвес медээлер салып турар кижилерниң дугайында ИХЯ-ның 9-35-97 болгаш онза байдалдарга хамаарыштыр чугула айтырыгларны 9-99-99 деп телефоннар дамчыштыр чугаалап, айтырып болур силер дээрзин база катап сагындырып каайн.

Калин-оол Серээевич Күжүгет:

— Республикада сейсмологтуг болуушкуннар бо хүнге чедир чоруп турар. Афтершоктар болуп турза-даа, оларның күжү, саны эвээжеп турар деп үстүнде ажылдакчылар чугаалады. Чер шимчээшкининиң чорулгазы үр болур. Эртен, бир неделя азы каш ай болгаш ол-бо чүүлдер болур деп кым-даа чугаалап шыдавас. Ынчангаш меге чугааларга даянып алгаш, девидеп-мөгүдеп, аравыска нарын байдалдар тургузары шуут артык деп бодап тур мен. Тыва кижи черле ындыг ышкажыгай, аажок бүзүрээчел, бирээзи бирээзин чугаалаарга, ону шынга апкаш, улаштыр өскелерге дамчыдып чоруп каар. Ынчалза-даа кижи бодун кандыг-даа байдалда белеткеп алыр болза, артык эвес. Онза байдалдар үезинде бодун канчаар шын алдынарын, өскелерге ачыдуза чедирер дээн чижектиг чүүлдерни ыяк билген турар ужурлуг.

Николай Мыйтын-оолович Монгуш:

— Чер шимчээшкининиң дугайында тодаргай харыыларны дыңнадыңар, мен маңаа каш чүүлдү немей чугаалаксап тур мен. Бир талазында, Тыва Республикада сейсмологтуг байдал чаңгыс аай, улуг өскерлиишкиннер чок-даа болза, ийи талазында чурттакчы чонну база билип тур мен. Эрткен чылын декабрь 27-де база бо чылын февраль 26-да болган чер шимчээшкиннериниң түңнелинде чон дүвүрел байдалындан адырлып үнүп турар-дыр ийин. Ынчангаш бойдустуң чамдык болуушкуннарын безин бир-ле айыыл-халаптың медеглелдери хевирлиг кылдыр хүлээп турар.

Сейсмологтуг болуушкунну кым-даа баш удур чугаалап шыдавас, ынчалза-даа кижи бүрүзү документилерин, чылыг хевин, аъш-чемин белеткеп алыр болза, ажырбас. Бодум база шериг албан-дужаалдыг кижи болгаш, бажыңымда эң-не херек чүүлдер чыгган чемоданчыгашты белеткеп алган мен. Ону черле артык эвес деп санаар мен. Оон аңгыда тус черниң эрге-чагырга органнарының ажылдакчылары, удуртукчулары база чогуур албан черлери каш катап харыысалгалыг болуп, онза байдалдар үезинде ажыл-чорудулгазын шын организастап билир ужурлуг.

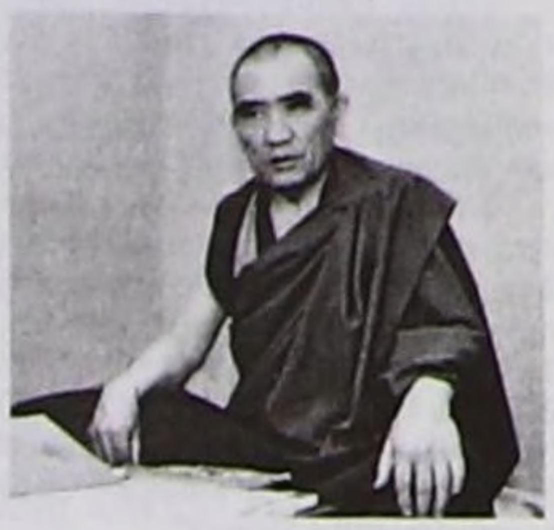

ТР-ниң Чазак Бажыңынга болган парлалга конференциязының соонда Кызыл хоорайда "Цэчэнлинг" хүрээзинге чедип, Тыва Республиканың Камбы-ламазы Тензин Цултим башкы-биле бо айтырыгга хамаарыштыр чугаалаштывыс.

Тензин Цултим:

— Ийе, Тываның чурттакчыларының аразында амгы үеде дүвүрээзинниг байдал дугайында билир мен. Аңаа хамаарыштыр дараазында чүүлдү чугаалап каайн. Тываның ээлери дээрге, ооң чурттакчы чону болур. Кажан тыва кижилер бот-боттарының аразында эп-найырал чок, арагалап, таакпылап, чок кылчып, оран-таңдызының байлакшылын хумагалавайн, агаар-бойдузун хүндүлевейн чоруур болза, Чер ээлери хорадап, килеңнеп болур. А кажан бурун езу-чаңчылдарывысты сагып, энерел сеткилдиг болуп, Чер, Дээр-биле эптиг-найыралдыг, оларга чүдүп чоруур болзувусса, ынчан бистиң агаар-бойдузувус хорадап-килеңневес. Шаанда тыва кижи агаар-бойдуска аажок камныг, аңаа тейлээр чораан. Өдээнге азыраан малынга безин хол дегбес, а өске кижини чалап алгаш, өзедип алыр турган. Уш-баш чок, анаа-ла хөк бодап, балыктаар хамаанчок, тайга-таңдыга баргаш, аңнаарда тускай езулалдарны эрттирип тургаш, олчазын четтирер.

Делегейде болуп турар чүүл бүрүзү чылдагааннығ. Болуп турган чер шимчээшкиннери бисти кичээндирип турары чадавас. Ынчангаш Тываның чурттакчы чону Чер ээлеринден өршээл дилеп, оран-таңдывыска сагылгалардан кылыр болза, чогуур.

А Ыдыктыг XIV Далай-Лама башкы Шолбан Валерьевичиже телефоннааш, "Тывада чүү болуп турар, ону шуут караңгы кылдыр көрдүм" дээн чижектиг чугаалар шынга шуут дүүшпес. Бистиң эргелеливис Башкыже тускай езулал эрттирериниң дугайында чагааны чоруттувус, ол шын, ооң харыызын манап турар бис. Оон өске чүү-даа чок.

Автордан: хөйнүң аразынга чоруп турган дүвүрээзинниг чугааларның түңнели бо-ла-дыр. Ынчалза-даа бо тайылбыр чугааларның аразындан, та чүге-ле ийик, Тензин Цултим башкының өөредиглиг чугаазы меңээ дыка дээштиг болду. Анаа-ла хей черге мөгүдеп, бот-боттарывысты дүвүредип коргударының орнунга, чаңгыс аай эп-сеткилдиг болуп, оран-делегейивиске чалбарып, өршээл дилээри чогумчалыг эвес деп бе? Мээң, амы-хууда, бодалым-дыр ийин ол.

Азияна ТАУ.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың Конституция судунуң регламентизинге немелделер киирериниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ КОНСТИТУЦИЯ СУДУНУҢ ШИИТПИРИ

2012 чылдың апрель 5 №14-р Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 22, 95 чүүлдеринге үндезилеп, Тыва Республиканың Конституция судунуң **шиитпирлээри болза:**

1. Тыва Республиканың Конституция судунуң регламентизинге (2003 чылдың 07. 2-де Тыва Республиканың Конституция судунуң №1 шиитпири-биле бадылаан, 2005 ч. 11.09-та № 18-Р, 2005 ч. 12.01-де №21-Р, 2007 ч. 03.15-те №4-Р, 2011 ч. 01.17-де №1-Р, 2012 ч.02.16-да №8-Р шиитпирлери-биле өскерилгелер киирген) дараазында өскерилгелерни киирер:

1) VIII эгеге дараазында уткалыг 52 параграфты немээр:

$ 52. Судьяларның бүрүн эргелерин доктаадырынга болгаш соксадырынга хамаарышкан айтырыглар

1. Судьяның бүрүн эргелерин доктаадырының азы соксадырының дугайында айтырыгда барымдаалар барын бадыткап турар байдалдарны илереткен хүнден судьяның бүрүн эргелерин доктаадырынга болгаш соксадырынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле (халажылгада судьяның эрге-байдалынга хамаарыштыр—халажылгада судьяга хамаарыштыр Конституция судунуң шиитпирин хүлээп алыры эргежок чугула барымдаалар талазы-биле) Конституция судунуң хуралын Конституция судунуң даргазы чыылдырар.

2. Конституция судунуң хуралынга киржир арга судьяның түр үеде ажылдаар аргазын чидиргенинден болдунмас апарган таварылгада судьяның бүрүн эргелерин ооң түр үеде ажылдавайн турар үезинде доктаадырының дугайында шиитпирни Конституция суду хүлээп алыр. Бир эвес судьяның келбээн чоруу Конституция судунуң хуралын эрттиреринге шаптык болбайн турар таварылгада, ындыг шиитпирни хүлээп алыры болдунмас.

3. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 19 чүүлүнүң бирги кезээниң 3-9 пунктуларында көрдүнген барымдаалар-биле бүрүн эргелерин соксаткан судья Конституция судунуң хуралынчыырынга чедир бижимел азы аас-биле тайылбыр бээр эргелиг. Судьяның бижимел тайылбырын, а ол ышкаш ол херекке хамааржыр документилерни Конституция судунуң даргазынче киирер болгаш судьяларже саадаашкын чокка тарадыр.

4. Конституция судунуң хуралынга бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыын сайгарган судьяны дыңнаар азы ооң бижимел тайылбырын номчуур. Ооң соонда алдынган медээлерни баш удур хынаарын азы айтырыгны шиитпирлээринге эргежок чугула немелде материалдарны чыырын дааскан судьяны азы судьяларны дыңнаар. Чогуур байдалдарның барының дугайында Конституция судунче медээлер дамчыткан кижилерни болгаш бүрүн эргелерни соксадырының дугайында айтырыгны шиитпирлээринге ужур-дузалыг медээлер бар өске-даа кижилерни хуралче чалап болур.

Алдынган медээлерни моон соңгар хынаарын болгаш айтырыгны шиитпирлээринге эргежок чугула немелде материалдарны чыырын чаңгыс азы элээн каш судьяларга Конституция суду дагзып болур.

5. Бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыгны тургускан судья ол айтырыгны Конституция судунга сайгарып турда бодунуң төлээлеткени төлээзиниң дузазын ажыглап болур. Төлээлеткен төлээниң келбээни хуралды соңгаарладырынга барымдаа болбас.

6. Бүрүн эргелерни соксадырының дугайында айтырыгны Конституция судунга сайгарарынга чедир, «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 19 чүүлүнүң бирги кезээниң 1,3-7, 10-13 пунктуларында көрдүнген барымдаалар-биле бүрүн эргелерин соксадырындан аңгыда, судья халажылгаже үнериниң дугайында билдириишкинни киирип болур.

Бо параграфтың 6 пунктузунуң бирги кезээнде айыттынган барымдаалар-биле, а ол ышкаш өске-даа барымдаалар-биле халажылга дугайында хуу билдириишкинни судья Конституция судунуң даргазынче киирер. Конституция суду чоокку хуралынга хүлээп алган шиитпиринге билдириишкинде айыткан ай-хүн езугаар судьяның халажылгазын бадыткаар.

7. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 19 чүүлүнүң бирги кезээниң 7-9 пунктуларында көрдүнген барымдаалар-биле судьяның бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыгны шиитпирлеп турда Конституция судунуң даргазы (Конституция судунуң хуралының даргалакчызы) бирги хуралдың эгезинде судьяның бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыгны моон соңгаар чугаалажырының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны бадылаашкынче киирер. Бир эвес айтырыгны моон соңгаар сайгарар деп үштен эвээш санныг судья саналдаан болза, айтырыгны көөрүн соксадыр.

8. Судьяның албан-дужаалынга таарышпас чүүлдерни судьяның кылганын бадыткап турар фактыларны бадыткаар таварылгада Конституция суду хуралга дараазында айтырыгларны бадылаашкынче киирер:

1) судьяның бүрүн эргелерин соксадырының дугайында;

2) судьяга сагындырыг бээриниң дугайында.

Бир эвес сагындырыгны бээрге-даа судья албан-дужаалга таарышпас чүүлдер кылырын соксатпас болза, Конституция суду судьяның бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыгны хуралынга чугаалажыр.

10. Бир эвес судья чылдагаанын тайылбырлавайн азы барымдаалар киирбейн, Конституция судунга хүндүткел чок чоруун көргүзүп, Конституция судунуң хуралынга ийиден хөй удаа киришпээн азы шиитпирлер төлевилелдериниң талазы-биле бадылаашкыннардан ийиден хөй удаа былдаан болза, Конституция суду судьяның бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыгны хуралынга чугаалажыр.

11. «Тыва Республиканың Конституция судунуң дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 19 чүүлүнүң бирги кезээниң 7-9 пунктуларында көрдүнген барымдаалар-биле судьяның бүрүн эргелерин соксадырының дугайында айтырыгны шиитпирлеп тура, бадылаашкынче баштай судьяга бүрүн эргелерни арттырарының дугай[...] да саналды, ооң соонда судьяның бүрүн [...]гелерин соксадырының дугайында (суд[...]ның бүрүн эргелерин соксатканының ду[...]йында бижикти Тыва Республиканың Дэ[...] Хуралынче (парламентизинче) киирер) [...]налды киирер. Бирги саналды хүлээп ал[...] болза, ийигизин чугаалажыр барымдаа ч[...] болур. Бир эвес судьяның бүрүн эргелер[...] соксадыры азы камгалап арттырары дэ[...] берген бадылаашкыннар саны деңнежи б[...] болза, а ол ышкаш саналдарның кайы[...]даа бадылаашкыннарның хөй кезиин алба[...] болза, судья бодунуң бүрүн эргелер[...] арттырар.

12. «Тыва Республиканың Конститу[...] судунуң дугайында» Тыва Республикан[...] Конституция хоойлузунуң 19 чүүлүнүң бир[...] кезээнде көрдүнген барымдаалар езуга[...] судьяның бүрүн эргелерин соксадырын[...] дугайында айтырыгны чугаалашканың[...] түңнелдери-биле Конституция суду дара[...]зында шиитпирлерниң бирээзин хүлээп алы[...]:

1) судьяның бүрүн эргелерин соксад[...]рының дугайында бижикти Тыва Респу[...]ликаның Дээди Хуралынче (парламент[...]зинче) киирериниң дугайында;

2) судьяның бүрүн эргелерин соксад[...]рының барымдааларының чогунуң дуг[...]йында.

13. Судьяның бүрүн эргелерин сокс[...]дырының дугайында айтырыгны Конст[...]туция суду хааглыг хуралга сайгарар.

14. Бо параграфтың 12 пунктузунуң [...] иштики пунктузунда көрдүнген шиитпир[...] ол дээш үш судьядан эвээш эвези бадыла[...] болза, хүлээп алыр. Ол шиитпирге үндез[...]леп тургускан судьяның бүрүн эргелерин со[...]сатканының дугайында бижикти Тыва Ре[...]публиканың Дээди Хуралынче (парламент[...]зинче) саадал чок чорудар».

2) 52,53,54,55,56,57 параграфтарны т[...]туста 53,54,55,56,57,58 параграфтар кылд[...] санаар.

2. Бо шиитпир ону парлаан хүн[...] күштүг болуп кирер.

3. Бо шиитпирни республиканың «Т[...]винская правда», «Шын» солуннарын[...] парлаар.

Дарга А.П. СААЯ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫЫШКЫННАРЫ

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чедирип турары ведомстволар аразының электроннуг кады ажылдажылгазынче шилчидер ужурлуг бирги ээлчегниң социал ужур-дузалыг күрүне ачы-дузазының даңзызын бадылаарының дугайында

2012 чылдың апрель 4 №88-р Кызыл хоорай

2010 чылдың июль 27-де «Күрүне болгаш муниципалитет ачы-дузазын чедирерин организастаарының дугайында» №210-ФХ Федералдыг хоойлуну күүседир сорулга-биле:

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чедирип турары ведомстволар аразының электроннуг кады ажылдажылгазынче шилчидер ужурлуг бирги ээлчегниң социал ужур-дузалыг күрүне ачы-дузазының даңзызын бадылаар.

2. Ведомстволар аразының электроннуг кады ажылдажылгазынче шилчидер ужурлуг бирги ээлчегниң социал ужур-дузалыг муниципалдыг ачы-дузазының даңзызын капсырылга езугаар бадылаарын Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелээр.

3. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының информатизация болгаш электроннуг чазакты тургузарының талазы-биле эргелели күүсекчи эрге-чагырганың тус-тус органнары-биле ведомстволар аразының электроннуг кады ажылдажылга талазы-биле Web-сервистерни ажылдап кылыр.

4. Бо айтыышкынны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың апрель 4-те №88-р айтыышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының чедирип турары ведомстволар аразының электроннуг кады ажылдажылгазынче шилчидер ужурлуг бирги ээлчегниң социал ужур-дузалыг (эң массалыг) күрүне ачы-дузазының даңзызы

Күрүне ачы-дузазының ады	Күрүне ачы-дузазын чедирери дээш харыысалгалыг орган
1. Юридиктиг черлерге болгаш тус-тус кижилерге чер участоктарын доктаамал (хуусаа чок) ажыглаар, халас ажыглаар, арендалаар, өнчүге ажыглаар кылдыр бээри	Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөреңги харылзааларының яамызы
2. Тудуг кылырынга чөпшээрел бээри	Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартырының яамызы
3. Тудуг, чаартылга септелге ажылдарын боттандырып турар үеде объектини ажыглалче дужаарынга чөпшээрелдер бээри	Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартырының яамызы
4. Федералдыг майыктыг аңныыр билеттерин тыпсыры	Тыва Республиканың Аңнаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитеди
5. Чиик таксилерге пассажир аргыштырар болгаш чүък сөөртүр ажыл-чорудулганы боттандырарынга чөпшээрел бээри	Чиик таксилерге пассажир аргыштырар болгаш чүък сөөртүр ажыл-чорудулганы боттандырарынга чөпшээрел бээр кылдыр төлээлеткен Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың апрель 4-те №88-р айтыышкыны-биле бадылаан

Ведомстволар аразының электроннуг кады ажылдажылгазынче шилчидер ужурлуг бирги ээлчегниң социал ужур-дузалыг (эң массалыг) муниципалдыг ачы-дузазының даңзызы

Муниципалдыг ачы-дузаның ады	Муниципалдыг ачы-дузаны чедирери дээш харыысалгалыг тус чер органы
1. Юридиктиг черлерге болгаш тус-тус кижилерге чер участоктарын доктаамал (хуусаа чок) ажыглаар, халас ажыглаар, арендалаар, өнчүге ажыглаар кылдыр бээри	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
2. Тудуг кылырынга чөпшээрел бээри	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
3. Тудуг, чаартылга септелге ажылдарын боттандырып турар үеде объектини ажыглалче дужаарынга чөпшээрелдер бээри	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
4. Чаш уругну азыраары дээш пособиени доктаадыры болгаш төлээри	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
5. Чурталга оран-савазының болгаш коммунал ачы-дузаның төлевиринге хамаатыларга субсидиялар бээриниң билдириишкиннерин хүлээп алыры болгаш организастаары	Чоннуң социал камгалалының төлээлеткени тус чер бот-башкарылга органы
6. Чурталга оран-савазы негеттинип турар хамаатыларны учетка тургузары	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
7. Чурталга оран-савазын эде тударынга болгаш (азы) эде планнаарынга билдириишкиннерни хүлээп алыры чөпшээрежилге дугайында документилерни тыпсыры	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары

Хамаатыларның чамдык категорияларынга ...ни уругларга, назы четпээннерге, хоойлу ...гаар тургускан чурум езугаар баш миннип ...вас деп санатканнарга) азырал (хайгаарал) ... патронаж тургузуп алырын күзээн ...илерге хайгаарал болгаш азырал органна... ...ның документилерин хүлээп алыры	Чоннуң социал камгалалының төлээлеткени тус чер бот-башкарылга органы
Чединместерге социал пособиелерни ...дылар пособиезин») тыпсыры	Чоннуң социал камгалалының төлээлеткени тус чер бот-башкарылга органы
Реклама тургузугларын тургузарынга ...зэрел бээри	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
Хоорай тудуушкун планнарын тыпсыры	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары
Чурттаар оран-саваны чурттавас кылдыр, ...ттавас оран-саваны чурттаар кылдыр ...чидери	Хоорай округтарының болгаш муниципалдыг районнарның чагыргалары

Тыва Республиканың девискээринге өрттүң айыыл чок чоруунуң айын эрттирериниң дугайында

2012 чылдың апрель 10 №94-р Кызыл хоорай

...994 чылдың декабрь 21-де «Өрттүң ...л чок чоруунуң дугайында» №69-ФХ ...ералдыг хоойлуга, 2004 чылдың ...брь 29-та Тыва Республиканың «Тыва ...бликага өрттүң айыыл чок чоруунуң ...ында» №1168 УХ-1 хоойлузунга дүүш...аскы-чайгы өрт айыылының үезиниң ...ни-биле, Тыва Республиканың чурт...лыг черлериниң болгаш өнчүнүң аңгы-хевирлериниң объектилериниң өртке камгалалын быжыглаар, өрт үезинде ...лерниң амызындан чарлыр болгаш ...эшкин алыр чоруктарын чайладыр ...га-биле, а ол ышкаш 2012 чылда Тыва ...бликаның девискээринде хову...ерге, арга-арыгга болган өрттерден ...кчы чонга тургустунуп келир айыылды ...рбас болгаш чайладыр талазы-биле ...глерни организастаар сорулга-биле: 2012 чылдың апрель 15-тен май 15-ке чедир Тыва Республиканың девискээринге өрттүң айыыл чок чоруунуң айын чарлаар.

2. Тыва Республиканың девискээринге өрттүң айыыл чок чоруунуң айын 2012 чылда эрттирер талазы-биле хемчеглерниң планын бадылаар.

3. Чагыргазында девискээрлерге өртке удур онза чурумну 2012 чылдың апрель 15-тен май 15-ке чедир тургузарын болгаш ол күштүг болуп турар үеде өрттүң айыыл чок чоруунуң немелде негелделерин Россияның ОБЯ-зының Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелиниң методиктиг сүмелеринге дүүштүр тургузарын көдээ черлерниң болгаш хоорай округтарының тус чер бот-башкарылга органнарынга сүмелээр.

4. Бо айтыышкынны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың апрель 10-да №94-р айтыышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге өрттүң айыыл чок чоруунуң айын 2012 чылда эрттирер талазы-биле хемчеглерниң ПЛАНЫ

1. Чурттакчылыг черлерниң болгаш өнчүнүң кайы-даа хевирлериниң объектилериниң өртке удур камгалалын быжыглаарының дугайында, өрт үезинде кижилерниң амы-тынындан чарлыр болгаш кемдээшкин алыр чоруктарын чайладырының дугайында нормативтиг эрге-хоойлу актыларын хүлээп алыр—2012 чылдың апрель 11-ге чедир.

2. Өрттүң айыылдыг үезинге белеткел дугайында айтырыг талазы-биле онза байдалдар болгаш өртке удур айыыл чок чорук комиссияларының хуралдарын эрттирер—2012 чылдың апрель 5-те.

3. Чурттакчылыг черлерни долгандыр чардырар, арга-арыг чоогунда чурттакчылыг черлерни долгандыр өртке удур дилиндектерни тургузар—2012 чылдың апрель 25-ке чедир.

4. Көдээ ажыл-агыйй ажыглалының өнчүнүң кайы-даа хевири болуп турар объектилерни, малчыннар турлагларын болгаш сүт-бараан фермаларын долгандыр чарар—2012 чылдың апрель 25-ке чедир.

5. Электри дамчыдылгазының, харылзааның болгаш ретрансляторларның шугумнарын шөйген чагыларны долгандыр чарар —2012 чылдың апрель 25-ке чедир.

6. Чурттакчылыг черлерге, кижилерниң дыштаныр черлеринге одаглар салырын хоруур, арга-арыгже болгаш чурттакчылыг черлерже нептереп болур хову өрттерин болдурбас сорулга-биле шимчеп чоруур, аъттыг кады патрульдаашкынны организастаар—ай дургузунда.

7. Республиканың объектилеринге өртке удур суг хандырылгазын организастаар болгаш хыналданы чорудар болгаш суг шыгжамырларының, суг алыр черлерни бүдүн-бүрүн тургузар талазы-биле хемчеглерни алыр—2012 чылдың май 1-ге чедир.

8. Объектилерге болгаш суг алыр черлерге өртке удур техниканың саадаашкын чок чедер байдалын хандырар, а ол ышкаш хоорайларның болгаш кожууннарның девискээрлеринге өрт өжүрер суг-биле хандырылганы тургузар (суг алыр черлерни, өртке удур техникаже суг кудар сордурукчуларның дерилгелерин, суг алыр черлерже баар оруктарны септээр)—ай дургузунда.

9. Өртке удур айыыл чок чоруктуң айының чоруп турарын массалыг информация чепсектеринге чырыдар—ай дургузунда.

10. Өрт дугайында өртке удур камгалал черлеринче чогуур үезинде дыңнадыр арганы тургузары-биле чурттакчылыг черлерни болгаш озалааш турар объектилерни ажылдап турар телефон болгаш радио харылзаазы-биле дериирин хандырар—2012 чылдың апрель 15-ке чедир.

11. Өртке удур айыыл чок чоруктуң айын эрттирериниң планнарын ажылдап кылыр болгаш оларның күүселдезин хандырар—2012 чылдың апрель 5-ке чедир.

12. Сиген өрттедириниң графигин «Өртке удур федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле 1 отряды» федералдыг күрүне албан черинче киирер—2012 чылдың апрель 1-ге чедир.

13. Өртке удур айыыл чок чоруктуң хемчеглеринге чурттакчы чонну өөредир болгаш өртке удур темалыг чуруктарны болгаш плакаттарны азар—ай дургузунда.

14. Школачылар ортузунга аныяк өрт өжүрүкчүлериниң следун организастаар болгаш эрттирер—2012 чылдың апрель 30-де.

15. Кижилерниң хөйү-биле чыглыр черлеринге болгаш Кызыл хоорайның саддача ниитилелдериниң девискээрлеринге патрульдаашкынны организастаар—ай дургузунда.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июль 30-де № 523 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың октябрь 7 № 603 Кызыл хоорай

...а Республиканың Чазааның Дарга...2010 чылдың декабрь 7-де «Тыва Рес...каның күүсекчи эрге-чагырга орган...ның структуразының дугайында» № 230 ...ынга дүүштүр Тыва Республиканың ...ның **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың Чазааның 2003 ...ң июль 30-де « Тыва Республиканың ...лыкчы чорукту деткиириниң фонду... дугайында» № 523 доктаалынга ...ында өскерилгелерни киирер:

...3 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

...9 пунктуда « Тыва Республиканың ...лыкчы чорукту хөгжүдериниң тала...е агентилел» деп сөстерни «Тыва ...бликаның Экономика яамызы» деп ...-биле солуур;

Тыва Республиканың сайгарлыкчы чо...деткарииниң фондузунуң уставын кап...гага дүүштүр чаа редакция-биле ...

Күжүн чидирген деп санаар:

...а Республиканың Чазааның 2008 ...ң октябрь 22-де «Тыва Республика...азааның 2003 чылдың июль 30-де ...Республиканың биче сайгарлыкчы ...у деткииириниң фондузунуң дугайында № 523 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында» № 657 доктаалының 1 пунктузунуң иштики 6 пунктузун ;

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июль 8-те «Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июль 30-де «Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту деткииириниң фондузунуң дугайында» № 523 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында» № 329 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың октябрь 13-те «Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июль 30-де № 523 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында» № 393 доктаалының 1 пунктузунуң иштики 3 пунктузун;

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың май 16-да «Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту деткииириниң фондузунуң хыналда-хайгаарал чөвүлелиниң составынга өскерилгелер киирериниң дугайында» № 315 доктаалын.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

...а Республиканың девискээринге орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун ...андырарының талазы-биле Тыва Республиканың Чазак комиссиязының составынга өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың октябрь 26 № 633 Кызыл хоорай

...а Республиканың Чазааның **док...ы болза:**

...а Республиканың Чазааның 2007 ...июль 27-де № 755 доктаалы-биле ...аны Тыва Республиканың девискээ...орук шимчээшкининиң айыыл чок ... хандырарының талазы-биле Тыва ...иканың Чазак комиссиязының сос... дараазында өскерилгелерни киирер ...ай —Комиссия дээр) :

...комиссияның составындан Ш.С. ... үндүрер;

...омиссияның составынче Тыва Рес...аның Чазааның Даргазының бирги ...ызының хүлээлгезин күүседип турар ...артына-Садыны;

...а Республика талазы-биле иштики ...р сайыдының оралакчызы, полиция ...иги А.А. Канданны киирер;

...3.Э. Байкараның албан-дужаалын ...ында редакция-биле киирер: «Тыва Республика талазы-биле Иштики херектер яамызының штаб начальниги;»;

г) А.М. Анчының албан-дужаалын дараазында редакция киирер: «Тыва Республика талазы-биле Күрүнениң автоорук хайгааралының девискээр килдизиниң начальниги (чөпшээрешкени-биле);»;

д) А.М. Монгалдың албан-дужаалынга «,даргазының оралакчызы» деп сөстерни немээр;

е) Д.Д. Оюннуң албан-дужаалын дараазында редакция-биле киирер: «Тываавтодор» автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан чериниң начальниги».

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

...ва Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 8-те № 439 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың ноябрь 17 № 682 Кызыл хоорай

...а Республиканың Чазааның **док...ы болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың сентябрь 8-те «Тыва Республиканың девискээринге арга-арыгларга күрүне контролю болгаш хайгааралы, күрүнениң өртке удур хайгааралын боттандырып турар Тыва Республиканың арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң болгаш ооң ведомствозунда турар күрүне албан черлериниң (лесничестволар) албан-дужаалдыг кижилериниң даңзызын бадылаарының дугайында» № 439 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) доктаалда:

адында « күрүне албан черлери» деп сөстерни «Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери» деп сөстер-биле солуур;

киирилде кезээнде « күрүнениң арга-арыг контролю болгаш хайгааралы, күрүнениң өртке удур хайгаарал» деп сөстерни «арга-арыгның федералдыг күрүне хайгааралы (арга-арыг камгалалы), күрүнениң федералдыг өртке удур хайгааралы» деп сөстер-биле солуур;

1 пунктуда «күрүне албан черлери» деп сөстерни « Тыва Республиканың күрүнениң казны албан черлери» деп сөстер-биле солуур;

2) Тыва Республиканың девискээринге арга-арыгларга күрүне контролю болгаш хайгааралы, күрүнениң өртке удур хайгааралын боттандырып турар Тыва Республиканың арга-арыг ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң болгаш ооң ведомствозунда турар күрүне албан черлериниң (лесничестволар) албан-дужаалдыг кижилериниң даңзызында:

адында «күрүне албан черлери» деп сөстерни «Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери» деп сөстер-биле солуур;

2 пунктуда «күрүне албан черлери» деп сөстерни «Тыва Республиканың күрүнениң казна албан черлери» деп сөстер-биле солуур;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар В. БАРТЫНА-САДЫ.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың август 5-те № 495 доктаалынга өскерилгелер киирериниң дугайында

2012 февраль 15 № 87 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың август 5-те «Адвокаттың халас дузазын көргүскени дээш, ооң иштинде Тыва Республикада чедери берге болгаш эвээш чурттакчылыг черлерде чурттакчы чонга, адвокаттың чарыгдалдарының болгаш компенсацияның хемчээлиниң чурумунуң дугайында» № 445 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1.1. Доктаалда:

1) адында «адвокаттың» деп сөстү «юридиктиг» деп сөс-биле солуур;

2) эге кезээнде «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнары» деп сөстерниң соонга «,2011 чылдың ноябрь 21-де «Россия Федерациязында халас юридиктиг ачы-дузаның дугайында» № 324-ФХ федералдыг хоойлу-биле» деп сөстерни немээр;

3) 1-ги пунктуда «адвокаттың» деп сөстү «юридиктиг» деп сөс-биле солуур;

1.2. Халас адвокат ачы-дузазын көргүскени, ооң иштинде Тыва Республикада чедери берге болгаш эвээш чурттакчылыг черлерде чурттакчы чонга көргүскен адвокаттың чарыгдалдарының болгаш компенсацияның хемчээлиниң чурумунда:

1) чуруму деп эгеде «адвокаттың» деп сөстү «юридиктиг» деп сөс-биле солуур;

2) 1-ги пунктуда «Россия Федерациязының субъектилериниң күрүне эрге-чагырга органнары» деп сөстерниң соонга «, 2011 чылдың ноябрь 21-де «Россия Федерациязында халас юридиктиг ачы-дузаның дугайында» № 324-ФХ федералдыг хоойлу-биле» деп сөстерни немээр;

3) 3-кү пунктуну дараазында утка-биле бижиир:

«3. «Россия Федерациязында халас юридиктиг ачы-дуза дугайында» 2011 чылдың ноябрь 21-де № 324-ФХ федералдыг хоойлуда доктаатканы-биле, база федералдыг хоойлуда база федералдыг өске-даа хоойлуларда айыттынган Россия Федерациязында чамдык категорияның хамаатыларынга адвокаттар халас юридиктиг ачы-дузаны көргүзер.

Россия Федерациязының чамдык категорияның хамаатыларынга федералдыг хоойлужудулгалар-биле тургустунганы-биле халас юридиктиг ачы-дузаны дараазында үндезиннерге даянып бээр:

а) бо чурумнуң № 2 капсырылгазында майык-биле халас юридиктиг ачы-дузаны көргүзер дугайында хамаатының билдириишкини;

б) хамаатыны бодун шынзыткан шынзыдылга база хамааты байдалын бадыткаан документ;

(Уланчызы 6-гы арында).

(Уланчызы. Эгези 4-5-ки арыннарда).

в) бир эвес негеттине берзе, өг-бүледе кижи санының ортумак орулгазының (чааскаан чурттап турар хамаатының) дугайында тус черниң чагырга органындан бижик;

г) бир эвес негеттине берзе, хамаатының ол азы өске категорияга хамааржып турарын бадыткаан документ.»;

«4. Назы четпээннерниң хайгаарал чок чоруун болгаш чурум хажыдыышкыннарының профилактика системазының албан черлеринде, хоругдал черлеринде кеземче херээ эрттирип турар назы четпээннерге, оларның хоойлу езугаар төлээлеринге шак ындыг назы четпээннерниң эргелерин болгаш хоойлу езугаар сонуургалдарын хандырар болгаш камгалаары-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле (кеземче суд чорудулгазында юридиктиг ачы-дуза көргүзери-биле холбашкан айтырыглардан аңгыда) халас юридиктиг ачы-дузаны көргүзерде бо чурумнуң № 3 капсырылгазында майык езугаар назы четпээнннерниң, азы оларның хоойлу-биле төлээлериниң бижимел дилег билдириишкинни киргенде, назы четпээннерниң хайгаарал чок чоруунуң болгаш чурум хажыдыышкыннарының профилактика системазының албан черлеринде, хоругдал черлеринде кеземче херээ эрттирип турар назы четпээннерниң турары шын деп бадыткаттынган таварылгада халас юридиктиг ачы-дузаны көргүзер.

5) 6-гы пунктуну дараазында утка-биле бижиир:

«6. Тыва Республикада халас юридиктиг ачы-дузаның күрүне системазының ажыл-чорудулгазында адвокаттарның киржилгезин организастаарын Тыва Республиканың Адвокаттар палатазы боттандырар. Бо чурумнуң № 4 капсырылгазында берген майыкка хамаатыларның билдириишкинин даңзы журналынга халас юридиктиг ачы-дуза алырынга хамаатының билдириишкинин адвокаттар тургузуу даңзылаар.»;

6.1-6.5 пунктуларга дараазында утканы немээр:

«6.1.Федералдыг хоойлужудулга-биле Тыва Республиканың Адвокаттар палатазы чылдың-на ноябрь 15-ден орайтатпайн, Тыва Республиканың Чазаан төлээлээн Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы халас юридиктиг ачы-дузаның күрүне системазында ажыл-чорудулгазында киржип турар адвокаттарның даңзызын кирерде, Тыва Республиканың адвокаттар даңзызында адвокаттарның бүрүткеткен дугаарын, профессионал ажыл-чорудулгазын чорударынга адвокаттың адвокат эртембилиин айтыр. Тыва Республиканың Чазаан төлээлээн Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы хамаатыларга халас юридиктиг ачы-дуза көргүзүп турар адвокаттарның даңзызын чылдың-на декабрь 31-ден орайтатпайн, массалыг информация чепсектеринге парладыр болгаш «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинде боттарының албан-езузунуң сайтызынга ол даңзыны салыр.

6.2. Тыва Республиканың Чазаан төлээлээн Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы Тыва Республиканың Адвокаттар палатазы-биле халас юридиктиг ачы-дузаның күрүне системазында киржикчилери болуп турар адвокаттарның халас юридиктиг ачы-дузаны көргүзериниң дугайында дугуржулганы чылдың-на декабрь 1-ден орайтатпайн чарар. Ол ындыг дугуржулганың майыын федералдыг хоойлужудулга езугаар күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органы бадылаар.

6.3. 2002 чылдың май 31-де «Россия Федерациязында адвокат ажыл-чорудулгазының болгаш адвокатура дугайында» № 63-ФХ федералдыг хоойлуга дүүштүр, халас юридиктиг ачы-дузаның киржикчилери болуп турар адвокаттар дугуржулга езугаар хамаатыларга халас юридиктиг ачы-дузаны көргүзер.

6.4. Адвокаттар халас юридиктиг ачы-дузаның күрүне системазы-биле халас юридиктиг ачы-дузаны оларның көргүскениниң дугайында отчетту Тыва Республиканың Адвокаттар палатазынче чорудар. Отчеттуң майыын болгаш ону кирериниң хуусааларын федералдыг хоойлужудулга езугаар күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органы бадылаар.

6.5. Тыва Республиканың Адвокаттар палатазы халас юридиктиг ачы-дузаның күрүне системазы-биле халас юридиктиг ачы-дузаны адвокаттарның көргүскениниң дугайында илеткелди болгаш каттышкан отчетту чыл санында Тыва Республиканың Чазаан төлээлээн Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органынче чорудар. Каттышкан отчеттуң майыын федералдыг хоойлужудулга езугаар күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген федералдыг органы бадылаар.»;

6) 7 пунктунуң иштики «б» пунктузунда «адвокаттың» деп сөстү «юридиктиг» деп сөс-биле солуур;

7) 8 пунктуда:

үшкү абзацты күжүн чидирген деп санаар;

дөрткү абзацты дараазында утка-биле бижиир:

«Россия Федерациязында халас юридиктиг ачы-дуза дугайында» 2011 чылдың ноябрь 21-де № 324-ФХ федералдыг хоойлуда доктаатканы үндезиннерде база таварылгаларда, бо чурумда № 7 капсырылга езугаар майыкка адвокаттың көргүскен ачы-дузазының дугайында акт»;

Тоску абзацта «база назы четпээн чурум үрекчилериниң» деп сөстерниң соонга «(хосталгазын казыттырган назы четпээннерниң кеземче күүселдезиниң талазы-биле албан черлери)» деп сөстерни немээр;

8) Тыва Республикада чедери берге болгаш эвээш чурттакчылыг черлерде чурттакчы чонга халас адвокат ачы-дузазы көргүзери-биле холбашкан адвокаттың чарыгдалдарының компенсация хемчээлиниң болгаш чурумунга № 6 капсырылганы күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаал «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаан хүнден эгелеп күш кирер.

Тыва Республиканың Чазаанының Даргазының бирги оралакчызы С. ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың июнь 25-те бадылааны № 388 доктаалынга өскерилгелер кииериниң дугайында

2012 чылдың апрель 5 № 148 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаанның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың июнь 25-те «Тыва Республикада өөредилгениң шынарынга демдек системазын бадылаарының дугайында» № 388 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) доктаалдың эге кезээн дараазында утка-биле бижиир:

Экономиканың инновация хөгжүлдезиниң негелделеринге дүүштүр Тыва Республиканың өөредилгезиниң шынарын бедидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:»;

2) «Тыва Республиканың өөредилге системазында шынарның объектилери» иштики кезекте Тыва Республикада өөредилгениң шынарынга демдектиң системазында «үшкү» деп сөстү «дараазында» деп сөс-биле солуур,

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың декабрь 7-де бадылааны № 601 доктаалынга өскерилге кииериниң дугайында

2012 чылдың апрель 5 № 149 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың декабрь 7-де «Тыва Республикада уругларның дыштанылгазын болгаш кадыкшылгазын организастаар чурумнуң дугайында» № 601 доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) доктаалдың 3-кү пунктузунда «2011 чылда» деп сөстерни ап каартар;

2) 4-кү пунктуда путевка алыкчыларының категориязының даңзызынга дараазында уткалыг домакты немээр:

«чер шимчээшкининиң болуушкуннарындан когараан республиканың кожууннарындан уруглар бүгү Россияның «Океан», «Орленок» уруглар төптеринче баар-кээриниң төлевириниң бүрүн компенсациязын алыр эргелиг;

3) уругларның хүндүскү кадыкшылга лагерьлеринде, хоорайдан дашкаар уругларның кадыкшылга лагерьлеринде, бүдүн чыл дургузунда санаторлуг кадыкшылга лагерьлеринге, санаторийлерже путевкаларның өртээнге төлевириниң нормативтеринде:

а) 2-ги пунктуда:

«2011» саннарны ап каaптар;

«10290» деп саннарны «10630» деп саннар-биле солуур;

«490» деп саннарны «506» деп саннар-биле солуур;

«2592» деп саннарны «2662» деп саннар-биле солуур;

«144» деп саннарны «148» саннар-биле солуур;

«90» деп саннарны «93» деп саннар-биле солуур;

«18953» деп саннарны «19530» деп саннар-биле солуур;

«902,5» деп саннарны «930» деп саннар-биле солуур;

б) 3-кү пунктуга дараазында уткалыг домакты немээр:

«Республиканың кожууннарындан чер шимчээшкининиң үезинде когараан уругларның Бүгү-россияның уругларның «Орленок», «Океан» уруглар төвүнче чораан орук өртээниң компенсаци... бүрүнү-биле дуглаар».

2. Бо доктаал 2012 чылдың январь... эгелеп тыптып келген хоойлу-д... хамаарылгаларынга тараар.

3. Бо доктаалды «Тувинская пра... болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

«Тыва Республиканың Кызыл кожуун» муниципалдыг районнуң девискээри... көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни үлетпүр болгаш өске... тускай сорулгаларга ажыглаар черлер деп категорияже шилчидериниң дугайы...

2012 чылдың апрель 11 № 166 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 2004 чылдың декабрь 21 «Черлерни болгаш чер участоктарын бир категориядан өске категорияже шилчидериниң дугайында» № 172-ФХ-ниң 15 чүүлүнүң 2-ги кезээн, Россия Федерациязының Чер кодекизиниң 8 кезээниң 1 чүүлүн удуртулга болдургаш, «Тыва Республиканың Кызыл кожуун» муниципалдыг район чагыргазының киирген дилээ-биле көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни чурттакчылыг пунктуларның черлеринге ажыглаар черлерже шилчидип бээриниң дугайында материалдарын өөренип көрбүшаан, Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Кызыл кожуунда Кызыл—Сарыг-Сеп автооруунуң 11 километринде соңгу талазында («Серебрянка» профилакторий районунуң девискээри) 80959 дөрбелчин метр шөлдүг, 17:05:1702001:987 кадастр дугаарлыг көдээ ажыл-агыйынга ажыглаар категориялыг черлерни чурттакчылыг пунктуларның черлеринге ажыглаар черлер деп категорияже шилчидер.

2. Бо доктаалдың 1-ги пункту... айыттынганы ажыглаарынга чөпшээре... ген чер участогунга социал, комму... хандырылга сорулгалыг объектиле... кадык камгалалының, өөредилге бо... чурттадга тудуунуң объектилерин туд... чөпшээрээр.

3. Күрүне регистрациязы, кадастр... гаш картография федералдыг албан... Тыва Республика талазы-биле эргеле... шимчевес өнчүнүң күрүне кадастры... документилеринге база шимчевес өн... эрге болгаш ооң-биле дугуржулгалар к... рының Чаңгыс аай күрүне даңзыз... өскертилгелерни киирери-биле бо ... таалды чорудар.

4. Бо доктаалды «Тувинская пра... болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күүселдези... хыналдазын Тыва Республиканың ... болгаш өнчү хамаарылгаларының ... зынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Да... газының бирги орлакчызының хүл... гезин күүседип турар М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазааның 2012 чылдың апрель 11-де №166 доктаалынга капсырылга

Тыва Республиканың Кызыл кожуунда Кызыл—Сарыг-Сеп автооруунуң 11 километринде соңгу талазында («Серебрянка» профилакторий районунуң девискээри) чер участогунуң ТАЙЫЛБЫРЫ

Өнчү ээзи (бүрүн эргелиг төлээ)	Кадастр дугаары, шөлү	Чер участогунуң категориязын өскертип турарының чылдагааны база сорулгазы	Шилчиттинип турар черниң категориязы	Чер участогу... турар чери бол... кызыгаары
Тыва Республиканың Кызыл кожуун чагыргазы	17:05:1702001:987 80959 кв. м.	Социал, коммунал-хандыралга сорулгалыг объектилерни тудары, кадык камгалалының, өөредилге болгаш чурттадга тудуунуң объектилери	Чурттакчылыг пунктуларның черлери	Тыва Республиканың Кызыл кожуунда Кызыл-Сарыг-Сеп а... оруунуң 11 километринде соңгу талазында («Серебрянка» профилакторий районунуң девискээри) ч... участогу

Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының Девискээр фондузунуң башкарылгазының дугайында

2012 чылдың январь 30 №29 Кызыл хоорай

2010 чылдың ноябрь 9-та «Россия Федерациязының Ыяап-ла медицина камгаладылгазының дугайында» №326-ФХ Федералдыг хоойлунуң 34 чүүлүнге, 2011 чылдың январь 21-де «Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунуң дугайында чаңгыс аай чурумну бадылаарының дугайында» №15н Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының дужаалынга, 2011 чылдың ноябрь 15-те «Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунуң дугайында Чурумну бадылаарының дугайында» № 675 Тыва Республиканың Чазааның доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Капсырган чүүлдерни бадылаар:

Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунуң башкарылгазының хүлээп алган шиитпи... болгаш хуралды эрттирериниң чуруму;

Тыва Республиканың Ыяап-ла меди... камгаладылгазының девискээр фонду... башкарылгазының тургузуу.

2. 2011 чылдың март 22-де «Ыяап-... медицина камгаладылгазының Тыва Респу... лика башкарылгазының тургузуунуң ду... йында» Тыва Республиканың Чаза... доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Бо доктаалдың күүселдезин Ты... Республиканың Кадык камгалал болга... социал хөгжүлде яамызынга дагзыр.

4. Бо доктаалдың күүселдезин «Ту... винская правда», «Шын» солуннар... парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

2012 чылдың январь 30-де Тыва Республиканың Чазаа... №29 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунуң башкарылгазының тургузуу

А.П. Дамба-Хуурак—Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы—Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды, башкарылганың даргазы;

Башкарылганың киржикчилери:

В. Х. Анай-оол—Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунуң директору;

Н.В. Беспалова—Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыдының бирги оралакчызы;

Э.Д. Даваа-Самбуу—Тыва Республиканың Саң-хөө бюджет хайгааралының талазы-биле албанның удуртукчузу;

О.В. Доржу—Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

Х.Б. Куулар—Тыва Республиканың «Чөөн-Хемчик кожууннуң төп эмнелгезиниң» кол эмчизи;

А.Д. Монгуш—Кызыл хоорайда «Капи... тал медицина камгаладылгазының» фили... лының күүсекчи директору;

У.Б. Монгуш—Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде коми... диниң даргазы;

Ш.Ч. Монгуш—Тыва Республиканың юстиция херектериниң сайыды;

Т.И. Полежаева—Тыва Республиканың Ыяап-ла медицина камгаладылгазының девискээр фондузунуң директорунуң бирги оралакчызы;

В.Т. Ховалыг—Тыва Республиканың «Республиканың №1 эмнелгезиниң» ... эмчизи;

О.Н. Шпенькова—Кызыл хоорайда «Капитал медицина камгаладылгазының» филиалының директорунуң камгала... ларның эргелерин камгалаар болгаш ... дузазының шынарының экспертиза тала...

Юбилей

АМЫДЫРАЛЫ, АЖЫЛЫ-БИЛЕ ҮЛЕГЕРЛИГ

Башкы кижи кажан-даа, каяа-даа бөдүүн, биче зеткилдиг, ажылгыр, будуштуг, өг-бүлезиниң быжыг даянгыыжы боop чоруур.

Сут-Хөл кожууннуң Ак-Даш ортумак школазының удуртукчузу, тыва дыл болгаш чогаал башкызы Валентина Донгаковна Ооржак 2012 чылдың апрель 23-те 65 харлаан.

Валентина Донгаковна ООРЖАК

1947 чылдың апрель 23-те Хөл кожууннуң Бора-Тайга сумунга малчын өг-бүлеге дун болуп төрүттүнген. Ону баш… херээжен космонавтының …биле Валентина деп адаан. …ы Донгак Бучук Санзай…на— бо хүннерде 90 харлыг, …аш сумузунуң хүндүлүг …акчызы. Ачазы уруглары …турда, "кызыл-дустай" бер… Валентина Донгаковна …ның ынаныжы, чөленгиижи …, 8 дуңмаларын азырап, …жуп, чажындан тура тараа …, дааранып, кандыг ажылды …аан, кандыг бергелерге …шпаан дээр. Ынчангаш-ла боор, В.Д.Ооржак— кандыг… ажылдан бергезинмес, …аар чуткулдуг, могаг-шылаг …с төлептиг кижилерниң …и.

1965 чылда Бора-Тайга …ак школазын дооскаш, …дың башкы училищезинче …п кирген. Ону дооскаш, …ң күш-ажылчы базымын …-Маадыр ортумак школа…эге класс башкызы болуп …ап эгелээн.

…68 чылдан эгелеп Ак-Даш 8 школазынга эге класстар …ы, чоорту тыва дыл болгаш башкызы болуп ажылдаан. …ылда Кызылдың күрүнениң институдун бот-өөредилге…оскан. 1985 чылдан эгелээш …нерге чедир Ак-Даш ор… школазын үзүктел чок …, ооң директору болуп ажылдап турар. В.Ооржак башкылал ажылынга 41 чылын бараалгадып, башкы деп хүндүлүг атты эдилеп, чүс-чүс бичии чаштарны өөредип, кижизидип, амыдыралдың улуг оруунче үдеп, башкарып, чымыштыг башкы ажылының бугүле шылгалдазын эрткен.

В.Ооржак— бурунгаар көрүштүг педагог. Ол удуртукчу болуп ажылдап келген чылдарында удуртканы школазының сайзыралын бедик деңнелге чедип алыр дээш хөй күжүн, билиин, чогаадыкчы, тывынгыр-сагынгыр чорууп көргүзүп шыдаан. Ак-Даш ортумак школазының материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга үлүг-хуузун харам чокка берип келген: школаның одалгазын төп одалга системазынче киирген, немелде чаа школа тудуун, спортзалды, 6 харлыг уруглар өөредир эге классты ажыткан.

Валентина Донгаковна Ооржактың төлептиг күш-ажылын Тыва Республиканың өөредилге яамызы улуу-биле үнелеп, аңаа "Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң тергиини" база "Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы" аттарны тывыскан.

Ол чүгле школа удуртукчузу боорундан аңгыда, сумунуң, төрээн кожуунунуң хөй-нииити ажылынга идепкейлиг киржип чоруур. Ол сумунуң херээженнер чөвүлелинге, суму депутадынга база ажылдап чораан. Хүндүлүг башкының хөй-нииити идепкейлиг ажылын кожуун чагырга чери үнелеп, "Кожууннуң хүндүлүг чурттакчызы" атты тывыскан.

Школа, хөй-нииити ажылындан аңгыда, чараш мөзү-шынар, быжыг сагылга-чурумну тудуп, өске ие херээженнер-биле бир дөмей, өг-бүлезиниң бүзүрелдиг даянгыыжы боор чоруур. Ол — беш оолдуң, ийи кыстың эргим, ынак авазы.

Өг-бүлезинде бүзүрелдиг чөленгиижи — уругларының адазы, өөнүң ээзи Ооржак Ызык Серенович база-ла бүгү ажылчын намдарын башкылаашкын ажылынга бараалгадып, амгы үеде Ак-Даш ортумак школазында башкылап ажылдап чоруур. Ол— 45 чыл стажтыг, хоочун башкы.

Хүндүлүг башкыларның үре-түңнелдиг ажылын Чазак үнелеп, оларга "Күш-ажылдың хоочуну" деп хүндүлүг аттарны тывыскан.

Башкывыска 65 харлаан юбилейи-биле каң дег кадыкшылды, кежик-чолду күзедивис.

Ак-Даш школазының коллективи.

БАШКЫЛАРНЫҢ БАШКЫЗЫ

Мөңге меңгилерлиг даглар-биле хүрээленген, каас-чараш чурумалдыг Мөңгүн-Тайгада хөй чылдарда өөредилге шугумунга ажылдааш, чоннуң хүндүткелин чаалап алган хоочун башкы Долчуң Баазаң-Хөөевна Донгактың күш-ажылчы намдары кончуг солун. Ол 1935 чылдың апрель 20-де Барыын-Хемчик кожууннуң Каргы сумузунга төрүттүнген. 9 харлыында Мугур-Аксы 7 чыл школазынга өөренип кирген. 1957 чылда Кызылдың башкы институдунуң 2 чыл хуусаалыг өөредилгезин дооскаш, бодунуң өөренип чорааны школазынга баштайгы күш-ажылчы базымын эгелээн. Долчуң Баазаң-Хөөевна— кичээл үезинде өөреникчилериниң кичээнгейин хаара тудуп, эртемни ханы шиңгээдип алыр арганы тып чоруур башкы. Ажылынга башкылаашкынның чаа арга-хевирлерин дилеп тып, өөреникчи бүрүзү чоннуң чаагай чаңчылдарын сагып, улусчу ужурларын билип, шиңгээдип алзын дээш чогаадыкчы езу-биле ажылдап чоруур. Өөреникчилерге төрээн дылының үнезин билиндирип, ооң уран-чечен байлаан бодунуң дыл-домаанга тодаргайы-биле ажыглап, херек кырында көргүзүг материалдары-биле ону бадыткап, амыдырал-биле холбап келген.

Башкы кижи хүн бүрүнүң бурунгаар базымынга идепкейлиг киржир болганда, келир үениң салгалдарының кижизидилге-өөредилгези дээш улуг харыысалгалыг.Ынчангаш-ла ындыг болган боор, Долчуң Баазаң-Хөөевна аныяк башкыларның дагдыныкчызы, идегелдиг сүмелекчизи боор чоруур. Чүгле тыва дыл башкызы болурундан аңгыда, кожууннуң хөй-нииити ажылдарының идепкейлиг киржикчизи.

Хоочун башкы 1970 чылдан 1980 чылга чедир Мугур-Аксы ортумак школазының директорунуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле организаторунга ажылдаан. Тыва дыл, төрээн чогаал башкылавышаан, методиктиг каттыжыышкынны хөй чылдарда билдилии-биле удуртуп келген. Дуржулгалыг башкының кызымак болгаш чогаадыкчы ажылының бедик үнелели "Улуг башкы", "РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчызы", "Күш-ажылдың хоочуну", Ленинниң 100 харлаанынга тураскааткан юбилейлиг медальдар, "Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы" хүндүлүг ат база хөй санныг хүндүлүг бижиктер, өртектиг белектер-биле шаңнаткан. Мугур-Аксының №1, №2 школаларынга 55 чыл иштинде үзүктел чок тыва дыл, төрээн чогаал башкылап келген. Мөңгүн-Тайганың төөгүзүнде дээди эртем четкен баштайгы башкы. Долчуң Баазаң-Хөөевнаны башкыларның башкызы деп хүндүлеп адаарывыс таварылга эвес. Тыва Республиканың аңгы-аңгы булуңнарында ооң өөреткен өөреникчилери чонунга төлептиг бараан болуп чоруурлар.

Мөңгүн-Тайга кожуунда школаларда башкыларның хөй кезии— ооң өөреникчилери. Олар башкызындан арга-сүмезин айтырып, деткимчени ап, бир демниг ажылдап чоруурунга кижи чоргаарланып, хей-аът кирер. Боду ышкаш тыва дыл, төрээн чогаал башкызы, ам бистиң аравыста чок Улуг-Хем чурттуг Николай Шаравиевич Донгак-биле өг-бүле тудуп, дөрт ажы-төлдүг болганнар. Амгы үеде хоочун башкы 77 харның бедииндиве үне берген.

Эртем-билиг чажыттарын
Эшке-өөрге айтып берген.
Эргим, ынак башкывыс —
Энерелдиг ававыс ол.

Тыва дылдың дүрүмнерин
Дыка тода тайылбырлаар,
Төрээн чогаал эртинезин
Төөгүлеп сайгарып бээр.

Башкылаашкын ажылынга
Бараалгаткан үлүү улуг,
Башкывыстың ажыл-ижи
Балаттынып уттундурбас.

Ам-даа шоваа, омак-сергек
Ажыл-ла дээш кызып чоруур
Чеден сестээр башкывыска
Черге чедир мөгейдивис.

Айлаң ШӨМБҮЛ.

Мөңгүн-Тайга кожуун. Мугур-Аксы суур.

Уран чүүл

АЯН ЫРЛЫГ ӨГ-БҮЛЕНИҢ ОГЛУ

Р.Кенденбиль аттыг салым-чаяанныг уругларның уран …л школазы— бодунуң доозукчулары-биле чор…ланып болур коллективтерниң бирээзи. Бо хүннерде, …ның 12-де, бо школаның тергиин доозукчуларының …ээзи Адыган Айыжы көрүкчүлеринге бодунуң …цертин бараалгадыр деп турар.

…ган Айыжыны республи…ан чүүл делегейинде бил…и ховар деп болур. Уран …олазының бичии класста… өөренип турда-ла, ооң …аянныы илерeп келген. …ордеон тудуп алган боду …өзүлбес бичии хөгжүмчү…кчүлер янзы-бүрү фести…, конкурстардан бо-ла …рган. Ол өссе-өссе, хамык херекселдериниң дөгере…наар, ырлаар, танцылаар …алым-чаяанныг болган, …а эр болуп өскен, чайын…хүлүмзүрбүшаан баянга, …онга ойнаарга, кыстар …ймыш кынныр талантылыг …ган. Республиканың уран …олазының "Баян" клазын …, Красноярскиниң уран …леджизин дооскаш, Крас…ниң күрүнениң хөгжүм театр академиязынче улаштыр өөренип кирген, ам 1-ги курсту доозар. Делегей чергелиг хөй-хөй конкурстарның лауреады -"Найдал-2003" (Улан-Удэ), улустуң хөгжүм херекселдериниң күүседикчилериниң конкурузунуң дипломантызы (Новосибирск-2004), регионнар аразының уругларның уран чүүл школаларының мөөрейиниң лауреады (Абакан-2004), 7-ги Дельфий оюннарының киржикчизи (Новосибирск-2008), республика чергелиг "Сүмбер-Уула", "Хамнаарак" ыры мөөрейлериниң лауреады, Тыва Республиканың Чазаанның Даргазының Грант шаңналының 2010 чылда лауреады.

Адыган Айыжы өөренмишаан, танцы ансамблинде аккомпаниаторлап ажылдап турар, автошколаны база доозуп четтигипкен. Академияның хөй-нииити ажылынга идепкейлиг киржип турар. Спортчу маргылдаалардан стол теннизинге, чадаг чарышка чедиишкиннерлиг.Номчуттунарынга дыка ынак. Ылаңгыя бо үеде Интернеттен хөй ажыктыг чүүлдерни билип алгаш, угбалары, дуңмазы-биле, эш-өөрү-биле сайгарар сонуургалдыг.

Адыганның уран чүүлчү чедиишкиннери анаа-ла чедип келбээн. Аңаа Айыжыларның өг-бүлезиниң салдары улуг болган. Ачазы Михаил Айыжы — ат-сураглыг "Аян" ансамблиниң ховар үннүг солизи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы. Авазы Светлана Айыжы Кызылдың педагогика училищезин дооскан. Культура-чырыдыышкын ажыл-чорудулгазында 37 чыл ажылдап чоруур.Бо ада-ие боттары база хөй санныг конкурстарның тиилекчилери. Михаил Иргитович "Тулган кырган-ача-2007" республика чергелиг конкурстуң Гран-при шаңналының лауреады болган. "РФ-тиң культурага чедиишкиннери дээш" хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Светлана Монгушовна— "Кызыл кожуунга болуп эрткен "Ие-херээжен-2002" мөөрейниң, "Авалары-уруглары-2008" конкурстуң тиилекчизи. "Сукпак сумузунуң салым-чаяанныг авазы-2009" аттың эдилекчизи.

Айыжыларның кыстарының уран чүүлге болгаш амыдыралчы чедиишкиннерин санаар болза, мырыңай эмгежок. Угбалары дуңмаларынга езулуг төлептиг үлегерчижек болуп чоруур. Айдыңмаа Айыжы нииити билиг школазын мөңгүн медаль-биле, ТывКУ-нуң төөгү факультедин 2005 чылда дооскан. Ийиги дээди эртем — юрист мергежилди 2008 чылда чедип алган.

Ажыкмаа Айыжы — республиканың уран чүүл школазын дооскан. "Найдал", "Сүмбер-Уула", "Декей-оо", "Енисей-стар-2010" конкурстарның лауреады.

Аңгырак Айыжы— Сукпак ортумак школазының 11-ги клазының өөреникчизи. Уран чүүл школазының "Фортепиано" салбырын дооскан. "Уран чүүлдүң чөлээжи", "Хамнаарак" мөөрейлерниң лауреады.

Айыжыларның кижи бүрүзүнүң хууда чедиишкиннеринден аңгыда, өг-бүлениң каттышкан чедиишкиннери база хөй. "Аян ырлыг өг-бүле", "Өг-бүлениң алаң-тозу-2007" мөөрейлерниң, "Номчуттунар өг-бүле" брейн-рингиниң, "Эң эки өг-бүле-2007" болгаш өске-даа хөй мөөрейлерге киришкеш, шаңналдыг черлерни ап келгеннер.

Удавас май 12-де Улусчу чогаадылга бажыңынга Адыган Айыжының концертинге өг-бүле долузу-биле киржиринге белеткенип турар. Аян ырга, аялгага бүргеткен өг-бүлени ынчан таалап дыңнаалыңар.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Чагыдылга – 2012 (II)

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2012 чылдың ийиги чартык чылында «Шын» солуннуң чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар дээрзин дыңнадып тур бис.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту—бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Ооң-биле чергелештир чылдың ийиги чартыынга чедир чагыдылгазы үстү берген номчукчулар бар болза, чурттап турар чериниң аайы-биле почта салбырларынга болгаш «Тывапечать» черлеринге дарый чедип, «Шын» солунну айлап чагыттырып алырыңарны сүмелээр-дир бис.

ХҮНДҮЛҮГ ЧОНУВУС!
«ШЫН» СОЛУННУ ҮЕЗИНДЕ ЧАГЫДЫП НОМЧУҢАР. ЧАГЫДЫЛГА УЛАМЧЫЛАП ТУРАР!

Сарыг шажын

ЫДЫКТЫГ БУРГАНЫВЫСТЫҢ ТУДУУНГА

Тыва Республиканың Чазаанын Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолга Дөгээ дааның кырында Будда Бурганның ыдыктыг овур-хевириниң тудуунга 1.000.000 (бир миллион) рубль-биле дузалап деткээни дээш улуу-биле өөрүп четтиргенивисти илереттивис.

Удуртукчулардан, сайгарлыкчылардан база чонувустан дилээривис болза, улуг Даргадан үлегерден ап, Бурганның ыдыктыг овур-хевирин тудуп кылырынга ачы-хавыяазын кииринштирип, буянныг үүлеге киржиринче кыйгырдывыс!

Акша-көпеек өргүлүн «Цеченлинг» хүрээзинде киоскиге адын салып бижиткеш, дужаап болур. Хүрээ девискээринде тускай 2 өргүл хааржактары база бар.

Сүзүктүг тыва чонувус аас-кежиктиг, чолдуг болзун, агаар-бойдустуң айыыл-халавы болбазын!

Хүндүткел-биле,

Тываның Камбы-ламазы хелиң Тензин Цултим.

Харылзажыр телефону: 8-923-266-2144

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистиң хүндүлүг ачавыс **Софьян Ооржакович ЛОПСАН** апрель 26-да 65 харлаар. Ол – 1 оол, 3 кыстың ачазы, хөй саны уйнуктарының эргим кырган-ачазы. Ачавыс чурттап келген назынында улус-чоннуң аразынга дузааргак, хүндүлээчел кижилерге кичээнгейлиг болуп келген.

Хүндүлүг ачавыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр аас-кежикти, ак орукту, быжыг кадыкшылды, ажы-төлү бистерге арга-сүмезин кадып, узун назы назылаарын күзедивис.

Ооң уйнуу **Давид Алдынович ЛОПСАН** апрель 27-де 12 харлаар. Оглувус кижизиг, топтуг-томаанныг. Төрүттүнген хүнүн таварыштыр оглувуска эки өөредилгени, быжыг кадыкшылды, дуңмаларының үлегерлиг акызы болурун, ада-иезиниң быжыг туруштуг, бүзүрелдиг, идегелдиг чөленгиижи болурун күзедивис.

Чоок кижилери.

Өвүр кожууннуң Дус-Даг сумузунда чурттап-ажылдап чоруур бистиң акывыс, даайывыс **Артур Дамбааевич ДҮПЧҮН** май 3-те 50 харлаар. Ол– бир оолдуң, бир кыстың энерелдиг ачазы, уйнуунуң кырган-ачазы база чаававыстың идегелдиг эжи. Ынак «Шын» солунувусту дамчыштыр чагыг-сөстүг, чазык-чаагай акывыска кандыг кадыкшылды, аас-кежикти күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Беш-ле Белдир, Чоза бажы, Белдир-Тайга
Бедигээш теп, чылгы доскан өгбе чуртка
Алыс бодуң 50 харны харлай бердиң,
Арат чонуң чыып алгаш байырлаар бис.
Чажыңдан-на эрес-шоваа, кашпагай сен,
Чаваа-богба чавыдактап, шалба чайып,
Байыр-чыскаал, хүрештерниң айдызын ап,
«Мастер» атка төлептииңни көргүскен сен.
Ажы-төлүң, төрелдериң сени алгап,
Артыш кыпсып, оран-таңдаа сүзүг кылыр.
Сериин черни—Сарыг-Хөлдү чайлагланып,
Сезен харның байырлалын демдеглээр бис.

Дуңмалары.

«Социал айтырыглар»

«ДЕТКИМЧЕ»-БИЛЕ ДЕМНЕЖИП...

Республиканың өг-бүлеге болгаш уругларга социал дуза чедирер комплекстиг төвү «Деткимче» хоргаадал чери-биле катай «Социал десант» акциязын апрель 17-ден 28-ке чедир организастап чорудуп турарын база катап сагындырып каалы.

Ук акцияның кол кыйгырыы: «Тодаргай чурттаар чери чок кижи дээрге-ле ол, бир дугаарында, өскелер дег кижи-дир. Ол чер кезип чоруур-даа болза, сагыш-сеткилдиг, бодунуң амыдыралчы арга-дуржулгазы, төөгүзү, үзел-бодалы-биле чурттап чоруур. «Социал десант» акциязының кол сорулгазы—чурттакчы чонну төптүң ажыл-чорудулгазы-биле таныштырары болгаш тодаргай чурттаар чери чок кижилерниң нарын айтырыгларынче кичээнгейни угландырары. Республиканың аңгы-аңгы албан черлериниң ук акцияга идепкейлиг киржип турары өөрүнчүг. Оларга «Республиканың туберкулезка удур диспансери», «Республиканың кеш болгаш шээр аарыглар диспансери», СПИД-төвү, наркология диспансери дээш, оон-даа өскелер хамаарыжыр.

Апрель 17-де болган «Деткимче» хоргаадал чериниң девискээринге бомжтарның ажыл-агыйга тургустунарының болгаш социал-психология айтырыгларының талазы-биле тайылбыр ажылдарын, оларның төрел-дөргүлүн тодарадыр талазы-биле база ажылдарны чоруткан. Ол ышкаш янзы-бүрү аарыгларны тодарадыры-биле хан дужаадып, хөрээн тырттырып, оларны чунар-бажыңнадып, гуманитарлыг дузаны көргүзүп, изиг аъш-чем-биле чемгерген.

ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының хуваалдазы-биле акцияны чорударынга республиканың кеш болгаш шээр аарыглар диспансериниң эмчилери: Л. Б. Дуюндуп, А. А. Донгак, СПИД-төвүнүң социологу О. Р. Натсак, фельдшер А. Б. Хайып база туберкулезка удур диспансерниң эмчизи М. К. Маадыр идепкейлиг киржип турарын демдеглээри чугула. Акцияны чорудуп эгелээниниң бирги хүнүнде ниитизи-биле 23 кижи флюро-шинчилгени эрткен, 25 кижи RW, ВИЧ аарыгларынга анализин дужааган. Эмчи түңнелдери-биле 3 кижиде кеш аарыын тодараткан, чер кезип чоруур кижилерниң хөй кезиинде педикулез аарыы илерээн. Өске аарыгларны анализтерниң түңнелдери билдинерге илередир дээрзин эмчилер дыңнадып турар.

«Деткимче» хоргаадал төвүнүң юрисконсультантызы Л.В. Шоюн, консультант-психолог Ш.Э. Ондар, фельдшер Р.Ш. Торлук олар бомжтарга эргежок чугула дузаны көргүскен. Оон аңгыда Кызылдың хереглекчилер кооперациязының экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң, №1 профессионалдыг училищениң «Социал ажылдакчы» мергежилиниң сургуулдары тодаргай чурттаар чери чок кижилерниң амыдырал байдалы, нарын айтырыглары-биле чоок таныжып, практика кырынга сайгарып көрген.

Апрель 17-ниң байдалы-биле алырга, бомжтардан 6 кижи– дээди эртемниг, 8 кижи – тускай ортумак эртемниг, а өскелери ортумак азы чедир өөренмээн бооп турар. Кудумчу кезип чоруур бүрүткеттирген кижилерниң 98 хуузу үндезин чурттакчылар болуп турар. Тодаргай сан-фактылар апрель 28 соонда билдине бээр дээр. Кудумчу кезип, хонаттап чоруур кижилерниң мындыг байдалының чылдагааннарын илередип тодарадыр сорулга-биле эртем-шинчилел ажылдарын чорудары көрдүнүп турар.

Марта ООРЖАК,
«Деткимче» төвүнүң салбыр эргелекчизи.

Күш чок деп санаар

1990 чылдың июнь 29-та Кызылдың №11 професси[...] училищезиниң ЭС-1 бөлүүн дооскан дугайында [...] Кускарович **БОРЗУКТУҢ** адынга тывыскан дипломнуң читкен барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

ЭРГЕ-ХООЙЛУ КИЧЭЭЛДЕРИ

6 чыл дургузунда республиканың назы четпээн бичии корум-чурум үрекчилерин түр када тудар хоргаадал төвү кадеттер школазының дагдыныкчызы болуп турар. Ынчангаш анда эрге-хоойлу дугайында билиглер неделязын организастаар чаңчылчаан.

Бо удаада кадеттер экскурсияны «Россияның уруглары» тускай сорулгалыг федералдыг программаның ачызында туттунган төптүң чаа оран-савазы-биле таныжылгадан эгелээн. Төптүң хуралдаар залынга ажылдакчылар кадеттерни Россияның болгаш Тываның хоойлужудулгалары-биле таныштырган. Эрге-хоойлу дугайында билиг мындыг албан черлеринде чурттап турар назы четпээннерге дыка херек, оларже кичээнгей уругларның амыдыралын солун болгаш ханы утказыг болдуруп турар.

Кадеттер ортузунга эрге-хоойлу викториназын эрттирген. Кодекстерни ажыглап, амыдыралдың берге байдалдардан канчап адырлып болурунуң дугайында, литературлуг маадырларның үүлгедиглериниң дугайында, оларны канчаар кезедип болурунуң дугайында болгаш өске-даа байдалдарда эрге-хоойлуну канчаар ажыглап болурун уруглар чедиңгир кы[...] көргүскен.

Оон аңгыда полиция ажыл[...]чылары биле кадеттер араз[...] «Хөглүг старттар» болгаш ми[...] футболга мөөрейлешкен түң[...]линде кадеттерниң команда[...] тиилээн. Спортчу маргылдаа[...] соонда «Эрге-хоойлу» неделя[...]ның байырлыг хаашкыны бол[...] Аңаа уругларга тиилекчиниң кубо[...]гун болгаш дипломун тывыск[...] болгаш спортчу дериг-херексе[...]дерни, бут база хол бөмбүктер[...] гантельдерни шаңнал кылдыр бе[...]ген. Тиилелгеже чүткүл д[...] кадеттер чигирзиг, чаагай чем[...] биле хүндүлеткен.

Кадеттер хүндүткелге, кичээн[...]гейге өөрүп, удаа-дараа аал[...] кээп турарын болгаш чаа ор[...] саваның чаагайжыдылгазын[...] идепкейлиг киржирин аазаан[...].

ТР-ниң ИХЯ-ның парла[...] албан[...]

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор–2-01-35, редакторнуң оралакчызы – 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия – 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис–2-18-10, культура, өөредилге – 2-03-88, чагаа – 2-17-09, көдээ ажыл-агый – 2-17-09, очулга – 2-03-87, үлетпүр – 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8430. Чагыг 47. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар – 21.00, херек кырында – 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация[...] адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика[...] талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде бүрүткээ[...] Херечилелдиң дугаары–ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1[...])
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакция[...] туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.